

מחקר הערכה – תוכנית "הקול השקט"

דוח מסכם

מוגש

לג'וינט ישראל ומשרד הרווחה והשירותים החברתיים

ד"ר נוזהה אלאסד אלהוזייל

ד"ר מרים לוינגר

בית הספר לעבודה סוציאלית

המכללה האקדמית ספיר

נובמבר, 2020

תוכן עניינים

עמודים	
3	מבוא
	סקירת ספרות
4	החברה הערבית הבדואית בנגב
4-5	ילדים בדואים עם מוגבלות
5-8	הורות בצל החירשות
8-10	ילדים חירשים וכבדי שמיעה במערכת החינוכית
10-11	האנשים החירשים הבוגרים
11	נותני השירותים ומובילי דעת חברתיים בדואים
	מתודולוגיה
12	מטרות מחקר ההערכה
12-13	פירוט התוכניות שהופעלו
13	אוכלוסיית המחקר
13	כלי המחקר
14	גיוס משתתפי המחקר
14	צוות המחקר
14-15	ניתוח נתונים
	ממצאים
16-21	הנשים (נשואות ורווקות) החרשות
21-23	הנשים הרווקות החרשות
23-24	אימהות שומעות לילדים או/ו בני זוג חירשים
24-26	אנשי מקצוע העובדים עם אנשים חירשים
26-35	אתגרי אנשי המקצוע המטפלים באוכלוסיית החירשים
36	אתגרי יישום תכנית "הקול השקט"
37-38	סיכום והמלצות
39-46	ביבליוגרפיה

מבוא

הקהילה הבדואית מהווה מיעוט במדינת ישראל, אולם אחוז האנשים החירשים בתוכה הינו גבוה בהשוואה למדווח בספרות המקצועית. אך למרות זאת אוכלוסייה זו כמעט ולא נחקרה. חירשות של ילד במשפחה, מציבה בפני ההורים משימות רבות, איתן הם מתמודדים בשלבים התפתחותיים שונים של הילד, ומחייבת מערך אינטנסיבי של טיפול והתארגנות משפחתית, כמו גם שימוש בשירותים רפואיים ושיקומיים מגוונים. לאור זאת, קשיי הנגישות למידע ולשירותים, מחסור בתחבורה זמינה וקרובה ועוד, המאפיינים את תנאי החיים של ההורים הבדואים בנגב, כמו גם, האספקטים הסוציו-דמוגרפיים והתרבותיים הייחודיים המאפיינים קהילה זו, מקשים עליהם מאוד. אולם, הקשיים אינם פוסחים על אוכלוסיית החירשים הבוגרת בקרב החברה הערבית הבדואית בנגב. גם בבגרותם, מתמודדים האנשים החירשים - נשים וגברים כאחד עם קשיים רבים, אשר פוגעים ביכולתם להשתלב בצורה משביעת רצון בתוך קהילתם תוך כדי תפקוד יעיל במישורי חיים שונים.

לאור זאת, נבנתה על ידי גוינט ישראל ומשרד הרווחה תכנית התערבות מגוונת, אשר מנסה לתת מענה הולם הן לצרכי המשפחה והן לצורכי האנשים החירשים הבוגרים. על מנת לבחון את מידת ההלימה בין הצרכים שאותרו לבין המענים שפותחו, בחן מחקר הערכה זה את כלל מרכיבי התוכנית, תוך כדי מיקוד המלצות מפורטות להמשך ההתערבות.

סקירת ספרות

החברה הערבית הבדואית בנגב

החברה הערבית הבדואית, הינה קבוצת התושבים המקורית של אזור הנגב ובסוף שנות הארבעים של המאה העשרים, מספרם הוערך בין 65,000 ל-90,000. בשנת 2008, מנו התושבים הבדואים בנגב כ-180,000 נפש – כגודל העיר באר שבע, ומכיוון שהריבוי הטבעי אצלם הוא כ- 5.5% – 5 בשנה, תכפיל עצמה אוכלוסייה זו עד 2020 והם יתקרבו ל-400,000 תושבים (ביסטרוב וסופר, 2007; 2010; בן דוד, 2004; אלאסד-אלהווייל, 2012). בשנות השישים מרבית התושבים רוכזו באזור מוגבל אזור "הסייג" אשר יועד להם, מזרחית וצפון מערבית לעיר באר שבע, היו תחת שליטת הממשל הצבאי, ויציאה משטח זה הייתה כרוכה באישור מהמושל הצבאי. למרות הניסיון שנעשה על ידי המדינה ליישובם מחדש ביישובי קבע, ישנם תושבים רבים אשר ממשיכים להתגורר בישובים כפריים ואחרים אף בישובים אשר אינם מוכרים על ידי השלטון המרכזי. על פי המדווח בספר הנתונים הסטטיסטיים על הבדואים בנגב משנת 2010, התושבים מתגוררים בשמונה רשויות מקומיות בדואיות המוכרות על ידי המדינה ושתי מועצות אזוריות. החברה הערבית הבדואית בנגב מהווה קבוצת משנה בתוך המיעוט הערבי בישראל ובעלת ייחוד תרבותי, היסטורי, חברתי ופוליטי המבדיל בינה ובין קבוצות אחרות (Meir, 1997). בשנים האחרונות חלו בחברה זאת תהליכים חברתיים ותרבותיים שונים שלהם השפעה ניכרת על המרקם החברתי, לרבות על מעמדן ומצבן של נשים.

ילדים בדואים עם מוגבלות

החברה הערבית הבדואית בנגב, מאופיינת באחוז גבוה במיוחד של ילדים עם מוגבלות, ובתוכם גם ילדים עם חירשות (Kisch, 2007). שטרסברג, דניז, וזיו (2008) דיווחו במחקרן כי 9.1% מכלל הילדים הם ילדים עם מוגבלות, אם כי ניתן להניח כי שיעור זה מהווה תת-אומדן של האחוז האמתי באוכלוסייה זו בגלל בעיות אבחון, מודעות, ונטייה כלשהי להסתיר מוגבלויות מסוימות. ילדים בדואיים סובלים מנכויות מרובות ובאחוזים גבוהים מהשיעורים בקרב הילדים באוכלוסייה היהודית בישראל. בולט השיעור הגבוה של הילדים הבדואים עם מחלות הדורשות טיפול רפואי או פרה-רפואי קבוע, יחסית לשיעורים בקרב ילדים ערבים מאזורים אחרים בישראל, ובקרב ילדים יהודים (4.9, 2.8, 2.1, בהתאמה). כמו-כן, שיעור הילדים עם נכות חושית בקרב הבדואים, כמו גם בקרב הערבים בכלל, גבוה בהרבה מהשיעור בקרב היהודים (2.2, 2.0, 0.8 בהתאמה). הפערים בשימוש בשירותים בין שתי האוכלוסיות נמצאו לגבי כל סוג שנבדק, כגון שירותים פרה-רפואיים (10% בקרב הבדואים לעומת 39% בקרב האוכלוסייה היהודית), שירותי חינוך ייחודיים (25% לעומת 57% שירותים פסיכו-סוציאליים (2% לעומת 21%) ועוד. מצב זה מטיל עומס כבד, של טיפול, בעיקר על האימהות ו- 75% מהן דיווחו על תחושת עומס כללי כבד עד כבד מאוד כתוצאה מהטיפול בילד. גם אחוז הילדים עם חירשות, גבוה בהרבה מזה המוכר בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל וזה המדווח במרבית מדינות העולם (2% לעומת 0.001% מהאוכלוסייה (Dromi & Ingber, 1999; Meadow-Orlans, Mertens, & Sass-Lehrer, 2003).

המאפיינים הייחודיים של חברה זו, אשר פורטו לעיל (Galil, Carmel, Lubetzky, Vered, & Meir, 1997; Heiman, 2001), מקשים כאמור על ההורים המטפלים בילד עם מוגבלות. חוקרים שונים (Galil, et al., 2001; Lubetzky, Shvarts, Merrick, Vardi, & Galil, 2004; Morad, 2004; Morad, Kandel, & Merrick, 2004), דיווחו על מספר חסמים אשר מקשים על צריכת שירותי הטיפול השונים על ידי ההורים: זמינות של שירותים, מחסור בכוח אדם מקצועי, המצב הסוציו-כלכלי של האוכלוסייה, עלות ההשתתפות בתשלום עבור השירותים, עמדות שליליות בקרב אנשי הטיפול כלפי האוכלוסייה באזור וחסר של שירותי ייעוץ ליווי ותמיכה להורים. בנוסף, חברה זו עוברת גם שינויים חברתיים וכלכליים שונים ונעה מדפוס של תמיכה לא פורמאלית של המשפחה המורחבת לדפוס של תמיכה מודרנית ופורמאלית. הליך העיור הכפוי חייב את הערבים הבדואים גם לנטוש את דרכי חייהם המסורתיות ומקורות פרנסתם, דבר אשר החליש את המערכת החברתית והמסורתית והקשה עליהם את ההתמודדות עם גידולו של ילד עם מוגבלות כמו גם עם חירשות מצב זה יוצר חוויה הורית ייחודית, ומשפיע גם על רמת הלחץ, סגנון ההתמודדות ואיכות החיים של ההורים.

הורות בצל החירשות

מחקרים רבים בדקו את התמודדותם של ההורים השומעים עם לידתו של ילד עם חירשות, אך רבים מהמחקרים התמקדו בשלב הראשוני שלאחר האבחון של הלקות (Jackson, Wegner, & Young & Tattersall, 2005; Tattersall & Young, 2006; Turnbull, 2010). אולם בשל אי-הרברסיביליות של הלקוי, ההתמודדות נמשכת לאורך מעגל החיים, ומציבה בפני ההורים משימות רבות ומגוונות (Morton, 2000; Luckner & Velaski, 2004; Lederberg & Golbach, 2002; Plotkin, Brice, & Reesman, 2013; Quitner et al., 2010; Zaidman-Zait, 2007). על ההורים להתמודד בין השאר עם קבלת החלטות מהותיות הקשורות לילד כגון – האם לבצע את ניתוח השתל הקוכלארי ומתי, באיזה סוג תקשורת לנהל את הקשר עם הילד – שפת סימנים או דיבור, סוג המסגרת החינוכית – רגילה או משולבת, כמו גם להתמודד עם צרכי ההורות הייחודית שלהם כלפיו. בנוסף עליהם להשקיע משאבים להתמודדות עם השפעת החירשות על הזמינות של המשפחה המורחבת וקבוצת השווים עבורם והנגישות של הגופים הטיפולים הייחודיים לתחום (Dromi & Ingber, 1999; Feher-Prout, 1996; Hintermair, 2000; Jackson, Traub, & Turnbull, 2008; Jackson & Turnbull, 2004; Lederberg & Golbach, 2002; Morton, 2000; Quitner, et al., 2010; Zaidman-Zait, 2007). מחקרים שונים בדקו גם את השפעת החירשות של הילד על התפקוד של המשפחה (Morton, 2004; Jackson & Turnbull, 2004; Feher-Prout, 1996; Hintermair, 2000; Van Driessche, Jothesswarana, et al., 2014; Young & Tattersall, 2005). בין השאר נבדקו המשתנים הבאים: לחץ הורי (Levinger & Allasad Alhuzail, 2018; Quitner, et al., 2010), הצורך בקבלת החלטות (Calderon & Greenberg, 1999), התמודדות עם האבחנה המוקדמת (Young & Tattersall, 2005), האינטראקציה בתוך המשפחה (Evans, 1995) והמערכת החברתית (Gregory, Bishop, & Shelton, 1995). כמובן כי משימות אלו מורכבות אף יותר, כאשר מדובר באזורים מרוחקים או באוכלוסיות מודרות בחברה כמו האוכלוסייה הבדואית בנגב. כאמור הנגישות שלהם למידע מצומצם יותר, יכולת הניידות מוגבלת כמו גם

הזמינות של שירותי תמיכה וטיפול. מצב זה מחייב את ההורים לפתח סגנון התמודדות אפקטיבי עבורם (Cavallo, et al., 2009; Levinger & Alhuzail, 2018; McCubbin et al., 1983).

ב- 90% מהמקרים נולדים הילדים עם חירשות לשני הורים שומעים, אשר לרב לא היה להם כל קשר קודם עם התופעה, ומכאן כי האבחנה כמו זו של נכות או מוגבלות אחרת, נתפסת בדרך כלל על ידם כאירוע משברי וכחוויה קיומית קשה ביותר (Cavallo, Feldman, Swaine, & Meshefedjian, 2009; Hintermair, 2006; Kurtzer-White & Luterman, 2003). חווים משבר, הנובע מכך שהתחולל שינוי בלתי צפוי בחיי המשפחה, הילד המושלם לו קיוו לא נולד, ולכן התקוות שהיו להם לגבי מתנפצות אחת לאחת (Meadow-Orlans, et al., 2003). תגובות המשפחה הגרעינית והמורחבת, ללידתו של ילד עם מוגבלות כמו גם עם חירשות, מושפעת גם מהתרבות אליה משתייכת המשפחה (Saetermoe, Scatone, & Kim, 2001). לאור העובדה שאחוז גבוה מבין ההורים הבדואים הינם אנשים מאמינים, שכיחה הגישה הרואה בנכות גזירה משמיים וכיד הגורל (Reiter, Mari, & Rosenberg, 1986). לעומת זאת, בתרבות המערבית, נוטים יותר להסביר את המוגבלות בצורה מדעית, ולכן יש נטייה להתמודד עימה בשיטות רפואיות/שיקומיות (Nguï & Flores, 2006). בנוסף, שכיחה התופעה של נשואי קרובים ומכאן גם לידת ילדים עם מוגבלות באחוזים גבוהים יותר, בקרב הקהילה הבדואית. יתכן וההתמודדות עם מספר ילדים עם מוגבלות, משפיעה על תגובות המשפחה הבדואית.

מאפיין ייחודי נוסף של ההורים הבדואים מתייחס לתופעת הפוליגמיה (אלקרינאוי וסלוניס-נבו, 2005). למרות שאין נתונים מדויקים של התופעה, ניתן להעריך כי כ- 36% אחוז מבין הנשואים הבדואים בנגב, הינם נישואים פוליגאמיים (Al-Krenawi & Lightman, 2000). יתכן כי מבנה משפחתי זה, המאפיין קהילות שונות כמו גם את הקהילה הבדואית, משפיע על אופן ההתמודדות של ההורים עם גידולו של הילד החירש, כל אלו בנוסף להבדלים נוספים כגון: יחס החברה לאנשים עם מוגבלות (Saetermoe, et al., 2001; Westbrok, Legge, & Pennay, 1993), אופן השימוש במערכות תמיכה (Duvdevany & Abboud, 2003) ועוד. אימהות לילדים חירשים תופסות את הקהילה כקהילה שאינה תומכת ואינה עוזרת לאישה אשר נולד לה ילד עם חירשות. הקהילה תומכת בה כאישה חזקה וכאישה עצמאית, אבל בעת שנולד לה ילד עם נכות היא נחשבת לאישה פגומה, לאישה אשמה ולאישה שיש להחליפה ע"י אישה אחרת, לפי המנהגים והנורמות, יש לגיטימציה ואישור חברתי לבעל להתחתן עם אישה שנייה שתביא צאצאים בריאים למשפחה (Allasad Alhuzail, 2014; Allasad Alhuzail & Levinger, 2019).

במשפחות בהן נולד ילד חרש, ב- 55% מהמקרים דווחו האימהות כי בעליהן נשא אישה שנייה (Allasad Alhuzail & Levinger, 2019), אחוז גבוה מהמדווח בספרות המקצועית (36% (Al-Krenawi, Graham, 2000). תופעה זו נמצאה גם במחקרים אחרים (Maimon, Hallaq, & Merrick, 2013; Manor-Binyamini, 2011) אשר בדקו משפחות בדואיות המתמודדות עם ילדים עם צרכים מיוחדים. החוקרים אשר בדקו את חוויות ההורות בקרב אימהות לילדים עם מוגבלות שכלית, דיווחו ממצאים דומים, המצביעים על תחושות בדידות, לחץ, שחיקה ודחייה חברתית של האימהות, אשר נובעת גם מכך שאחוז גבוה מהאבות החליט להינשא לאישה נוספת, בעקבות לידתו של הילד עם מוגבלות (אלקרינאוי וסלוניס-נבו, 2009). בנוסף, רבות

מהאימהות מתמודדות לבד עם המשימה המתישה והמורכבת הכרוכה בגידולו של הילד, ללא מעורבות וסיוע מצד האב, וכל אלה, פוגמים לא אחת באיכות חייהן של האימהות.

סגנון ההתמודדות של הורים שומעים לילדים חירשים נמצא כמושפע גם ממשאבים אישיים וסביבתיים-חברתיים, כולל מידת התמיכה החברתית המתקבלת מהמשפחה והחברה (Calderon & Greenberg, 1999; Hintermagoir, 2006; Lederberg & Golbach, 2002; Pipp-Siegel, et al., 2002). לידתו של ילד עם חירשות מגייסת כאמור מאוד את האם, אשר הופכת למטפלת העיקרית בו לאורך שנים רבות, גם על חשבון חייה האישיים והנתינה לשאר הילדים הבריאים. אמנם תופעה זו הינה אוניברסאלית (Pipp-), (Manor-Binyamini, 2011; Calderon & Greenberg, 1999; Siegel, et al., 2002; Zaidman-Zait, Most, Tarrasch, Haddad-eid, & Brand, 2016) ולא מאפיינת רק את החברה הבדואית, אך אין ספק כאמור שאחד המשאבים המשמעותיים להתמודדות עם משימה זו הינה התמיכה המשפחתית והחברתית (Duvdevany & Abboud, 2003; Hassall & McDonald, 2005; Hintermair, 2000; Lederberg & Golbach, 2002). אולם היות והאימהות אינן זוכות בה, הן נותרות לעיתים רבות בודדות במערכה, ויתכן וגם בשל כך הן נשענות בעיקר על אמונתן הדתית.

במחקר שנערך ע"י אלאסד אלהווייל ולוינגר (Allassad Alhuzail & Levinger, 2018) נמצא שאימהות לילדים חירשים עושות הבחנה בין ילד "אילם" - אחרים (חירשות עמוקה), לבין ילד חירש- אטרש (חירשות קלה עד בינונית). המילה אילם תכתב במירכאות, היות ואין הכוונה של האימהות לאילמות במובנה הפיזי, אלא התפקודי בלבד. ילדים "אילמים" (אחרים-חירשות עמוקה) לפי תפיסתן של האימהות, הם ילדים שאינם מדברים כלל, ילדים שקשה לחיות איתם, ולא ניתן להבין את שפתם. לאור זאת, קשה למלא את צרכיהם, היות ולא אחת לא יודעים מתי הם רעבים ומתי הם חולים ומה הם רוצים. התקפי הזעם שלהם מאוד מפחידים, והם מרתיעים אותן כשהם כועסים. ביטויי הכעס שלהם קשים ומלווים לעיתים בהשחתת רכוש בסביבתם. לאור זאת, לתחושתן, הילדים ה"אילמים" הם ילדים בודדים, ואין להם קשרים חברתיים. לעומת זאת האימהות תופסות את הילד "החירש" (חירשות קלה עד בינונית) כילדים שיש להם בעיה רפואית בשמיעה, הם לא שומעים את הכול, ולכן הם נתפסים על ידן כילדים חולים שחלו במחלה כלשהיא אשר גרמה נזק לאוזניים ופגעה בחוש השמיעה שלהם. ילדים חירשים לתפיסתן, הנם ילדים רגישים, טובי לב, אולם הסביבה אינה מקבלת אותם. למרות העובדה כי המונח "אילם" נעלם מהספרות המקצועית והקלינית כאחד (Manchaiah & Stephens, 2013; Skelton & Valentine, 2003), לאור ההתקדמות הרבה שחלה בתחום וביכולת ללמד גם ילדים בעלי חירשות עמוקה לדבר, האימהות משתמשות בו, ונעזרות בו לצורך הבחנה בין דרגות השמיעה והתפקוד של ילדן. ההבחנה בין ילדים "אילמים" לילדים החירשים, מאפשרת להן לבטא את תפיסתן את הנכות עצמה ואת ההשפעה שיש לאבחנה עצמה על האופן שבו הן חוות את הנכות של הילד והאופן בו הן מתמודדות. למרות שילדים בעלי חירשות עמוקה – "אילמים" על פי הגדרתן של האימהות, הם המועמדים הראשוניים של אנשי המקצוע לניתוח השתל הכוכלארי (Christiansen & Leigh, 2005; Hyde, 2010; Punch, & Komesaroff, 2010), דווקא הן אינן חושבות כך, וסבורות שהתערבות רפואית שכזו, סותרת את הקבלה הבלתי מעורערת של "רצון האל" ומנוגדת לאמונתן הדתית. לאור העובדה שאחוז גבוה מבין ההורים הבדואים הינם אנשים מאמינים, נראה כי שכיחה הגישה הרואה בנכות גזירה משמיים וכיד הגורל (Reiter, et al., 1986) ומאפיינת את סגנון התמודדותן. תופעה נמצאת

בהלימה גם עם מחקרם של אלקרינאוי וסלוניס-נבו (2009) אשר חקרו את תפיסת הילד החריג במשפחה הבדואית. גם שם נמצא כי רבות מהאימהות משתמשות באמונתן הדתית כמנגנון התמודדות עם גידולו של הילד.

יחד עם זאת, לא מן הנמנע כי התפיסות הרואות את הילדים הסובלים מחירשות עמוקה כ"אילמים" הושרשו גם בשל הקושי של אנשי המקצוע בתחום לתקשר איתן, ולסייע להן להבין את המשמעות של הנכות. יתכן וזה עשוי להסביר את העובדה שהן סבורות שחירשות עמוקה מובילה בהכרח לאילמות, מה שהיום אינו נכון כלל. עובדה זו עומדת בהלימה גם עם ממצאיהם של חוקרים אחרים (Galil, et al., 2001; Lubetzky, et al., 2004; Morad, et al., 2004), אשר דיווחו על קיומם של חסמים המקשים על ההורים כגון, זמינות של שירותים, מחסור בכוח אדם מקצועי מיומן ומחסור בשירותי ייעוץ ליווי ותמיכה מותאמים.

בני המשפחה הקרובה של הילדים עם חירשות עמוקה או/ו בינונית, מתייחסים אליהם בחום ואהבה, אך אין הדבר כך כאשר מדובר בקהילה הסובבת אותם. הסטיגמה כלפי ילדים עם צרכים מיוחדים כולל כלפי הילדים החירשים, שכיחה גם בקרב הקהילה הבדואית (Kisch, 2012), כפי שקורה גם בקהילות אחרות (Green, Davis, Karshmer, Marsh, & Straight, 2005). לאור זאת, האימהות מוצאות עצמן לא אחת מתמודדות עם דעות קדומות, דחייה, ופגיעה, המופנית במיוחד כלפי ילדיהן בעלי החירשות העמוקה. לא מן הנמנע כי פעילויות חינוכיות וקהילתיות בקרב חברי הקהילה – ילדים ובוגרים כאחד, היו מסייעות מאוד להפחתת הסטיגמה והבורות כלפי אוכלוסיית החירשים (Nikolarazi & Makri, 2004/2005), ובכך גם תורמות לאיכות החיים של כלל המשפחה (Jackson & Turnbull, 2004).

אמנם, המשימה של ההורים החירשים להם נולדים ילדים שומעים שונה, אך לא פחות מורכבת (Levinger & Orlev, 2008). במרבית המקרים (~90%) בוחרים האנשים החירשים להינשא זה לזה, ונולדים להם ב- 90% מהמקרים ילדם שומעים. מצב זה מחייב את ההורים להתמודד עם המורכבות של גידול ילדים השונים מהם מבחינה אודיולוגית. לשונות זו יש השלכות תקשורתיות, רגשיות וחברתיות, אשר משפיעות גם על תחושת הביטחון ההורי. ברבים מהמקרים חשים ההורים החירשים בטחון מועט ביכולותיהם, גם בשל המסרים הגלויים והסמויים אותם הם מקבלים מהוריהם השומעים ומדמויות שומעות אחרות – כגון אנשי מקצוע, המשדרים להם שאדם חרש אינו יכול ואינו יודע איך לגדל ילד שומע. יתכן וזו גם אחת הסיבות למעורבות היתר של משפחות המוצא בתוך המשפחה הגרעינית החרשת, הגורמת לעיתים רבות גם לערעור תפקידם ההורי (Jones, Strom, & Daniels, 1989).

ילדים חירשים וכבדי שמיעה במערכת החינוכית

למרות המאמצים הרבים שנעשים, נראה כי מערכת החינוך בחברה הערבית עדיין אינה משלבת מספיק בעלי מוגבלות, בייחוד חירשים וכבדי שמיעה, בחינוך הרגיל בצורה הולמת ובהתאם לתיקון 7 של חוק חינוך מיוחד. המדינה משקיעה פחות בתחום החינוך המיוחד בישובים הערבים בהשוואה להשקעה בישובים היהודים (אברעסבה, 2008), וקיים מחסור באנשי מקצוע, כולל קלינאי תקשורת, אשר יכולים לתת שירות מותאם תרבותית ושפתית לאוכלוסייה גדולה זו (Manor- Binyamini, 2007). ועדת מרגלית קבעה, (Mazawi 1997) כי רק 30% מהילדים עם מוגבלות

בחברה הבדואית בנגב, מקבלים את השירותים הטיפוליים להם הם זכאים בהשוואה ל- 73% מהילדים בחברה היהודית. בנוסף, כל מערכת החינוך במגזר הערבי נופלת באיכותה ובתקציבים המושקעים בה בהשוואה למגזר היהודי, אך הדבר קשה אף יותר כאשר מדובר באוכלוסיית הבדואים וילדי החינוך המיוחד (Coursen-Neff, 2004; Dinero, 2002). אולם למרות זאת, קיימת שונות ביחס האימהות לכל אחת מהמסגרות, עם הערכה והעדפה גבוהה יותר כלפי זו המצויה "אצל היהודים". נראה כי מסגרות אלו מושקעות יותר, מפעילות תוכניות לימוד מפותחות יותר, ומציידות את הילדים במיומנויות לימודיות, תפקודיות ותקשורתיות טובות יותר. כל זאת, למרות שאינן מלמדות את הילדים גם את השפה הערבית, דבר אשר לבטח היה תורם לתקשורת טובה יותר בתוך המשפחה. לעומת זאת, המסגרות המקומיות, נתפסות כאמור כמסגרות אשר רק מחזיקות את הילדים וכמעט ואינן מציידות אותם בכלים להתמודדות עם החיים הבוגרים. אולם, למרות הצרכים הרבים של ילדים אלו, האימהות כמעט ואינן מעורבות בבתי הספר הללו, ואינן מנסות להשפיע על הקורה שם. יתכן וגם בשל כך, חשות המסגרות השונות, כי אינן מחויבות בשותפות עם ההורים, דבר אשר לבטח גם פוגע בתרומתן להתפתחות הילדים (Calderon, 2000). אך יתכן והיו מגויסות יותר למעורבות במערכות החינוכיות הללו, במידה והיו מיועדות בנוגע לתוכניות החינוכיות והתעסוקתיות העתידיות הקיימות עבור ילדיהן, במידה ואמנם ישנן כאלה.

מחקרן של אלאסד אלהוזייל ולוינגר (Allassad Alhuzail &Levinger, 2018b) גם הראה שהאימהות עושות הבחנה בין מערכת החינוך שלומדים בה ילדים עם חירשות עמוקה (אח'רס) לבין מערכת החינוך שלומדים בה ילדים הסובלים מחירשות קלה עד בינונית (אטרש). הילדים עם החירשות העמוקה לומדים במסגרות נפרדות, המתויגות בקהילה כבתי ספר המזוהים בשם הנכות של הילדים ולא בשם המוסד, כך שהדבר יוצר סטיגמה וצפיות נמוכות מהילדים הלומדים בו מצד הקהילה, ואי ודאות בתועלתם מצד ההורים. מרבית המסגרות לילדים עם החירשות העמוקה נמצאות מחוץ לקהילה הבדואית, במגזר היהודי. האימהות הבדואיות אמביוולנטיות בקשר למסגרות החינוך לילדים אלו בתוך הקהילה הבדואית. מצד אחד יש ביקורת מצדן, ביקורת על העדר תכנים חינוכיים ולימודיים, ומצד שני הבעת שביעות רצון מקיומה של מסגרת שמחזיקה את ילדיהן. מסגרות החינוך של הילדים אלו נתפסת לרב ע"י האימהות כמסגרות של "סותרה" - פירושה בערבית לכסות ולשמור על צניעות. המסגרת מכילה את הילדים ואת כל התנהגותם גם אם זו התנהגות שיכולה לעורר אי כבוד ובושה בקהילה, ולכן הן מוערכות ע"י ההורים גם אם הן אינן מרוצות מאה אחוז מתפקודן.

ילדים עם חירשות עמוקה הלומדים במסגרות מיוחדות, לומדים בעיקר את שפת הסימנים, בה הם לומדים ומתקשרים בתוך המסגרות הללו. שפה זו אינה מובנת לאימהות ולכן הן מפתחות שפה אחרת ייחודית למשפחותיהן, ולאור העובדה ששתי שפות הסימנים אינן זהות, זה יוצר בלבול בתקשורת ואי ודאות. מכאן, עולה צורך עז של האימהות ללמוד את שפת הסימנים שילדיהן רוכשים בבית הספר, אך בשל קשיי נגישות ומרחק בין בית הספר לבין מקום מגוריהן הדבר לא קורה. האימהות מביעות דאגה מאי הבנת השפה השלטת של ילדיהן במיוחד בהגיעם לגיל הבגרות. הן חשות אי אומון בילד ודאגה לו בעת שהוא מתקשר עם חבריו בשפה שהן לא מבינות (Allassad &Levinger, 2018).

האימהות גם עושות הבחנה בין כיתות השילוב, בה משולבים ילדים חירשים וילדים עם צרכים חינוכיים מיוחדים בתוך בתי ספר רגילים, לבין שילוב אינדיבידואלי בכיתה רגילה בבית ספר רגיל,

שמשולבים בה גם ילדים הסובלים מחירשות בדרך כלל חירשות בינונית וקלה. ההבדל בא לידי ביטוי במשמעות שהאימהות מעניקות למסגרות האלו, למידת המעורבות שלהן, לצפיות שלהן ולתפיסתן את המסגרת והצוות החינוכי. הציפיות מילדים הלומדים בכיתה השילוב, הנתפסות על ידי האימהות ככיתות של החינוך המיוחד, הן ציפיות נמוכות, בהשוואה לציפיותיהן מילדים חירשים הלומדים בכיתה רגילה. יש חוסר ודאות לגבי תכני הלימוד המועברים לילדים האלו, יש אי וודאות למידת ההתקדמות של הילדים מבחינה לימודית ומבחינה חברתית ואי ודאות מבחינת התקדמותם. האימהות של הילדים הלומדים בכיתות אלו אינן פעילות במערת החינוך ושיתוף הפעולה שלהן הוא דל ומזערי. לעומת זאת ילדים חירשים הלומדים בכיתה רגילה זוכים למעורבות יתר של אימהותיהם, מעורבות הקשורה לדאגה לצרכיהם החינוכיים. הילדים החירשים במערכת החינוך הרגילה נתפסים על ידי האימהות כילדים מיוחדים, אשר איבדו את חוש השמיעה, ובמקומו אלוהים מתגמל אותם בחיזוק אחד החושים הנותרים, לכן גם יש לאימהות צפיות גבוהות מילדים אלו.

בניגוד לקיים בבתי הספר בהם משולבים הילדים בכיתות שילוב, הילדים אשר זוכים להשתלב בשילוב אינדיבידואלי, נהנים מהשקעה רבה מאוד מצד האימהות. נראה כי במקרה זה, ישנה הלימה בין הערכתן את התפקוד הגבוה של הילדים, והערכת הגורמים החינוכיים – אשר מצאו אותם ראויים לשילוב זה. האימהות מציבות לילדים אלו רף גבוה מאוד להישגים לימודיים, והן משקיעות רבות בחיזוק הידע של הילד, ומעורבות מאוד בתוך בית הספר. כפי שנמצא גם בעבודות אחרות, ודווחו על ידי חוקרים שונים (Calderon, 2000; Griffith, 1996; Reynolds, 1996; Hagemann, Bezruczko, & Mavrogenes, 1996), המעורבות ההורית נמצאה כמשפיעה מאוד על תפקודו של הילד החירש.

השקעה ביצירת תנאים מתאימים למעורבות רבה יותר של האימהות גם במסגרות הנוספות – בתי הספר המיוחדים וכיתות השילוב, היתה תורמת להישגים גבוהים יותר גם בקרב ילדים אלו. אולם, לא מן הנמנע כי ההשקעה בחלק הלימודי נובעת מהתפיסה של האימהות, כי מעמדן החברתי כמו גם מעמדו של הילד בתוך החברה, הוא פונקציה של הישגיהם בתחום זה. אך, הדבר לא אחת בא גם על חשבון ההשקעה בשילוב החברתי אשר מהווה נדבך חשוב בבניית הערך העצמי של הילד ובריאותו הנפשית (Mejstad, Heiling, & Svedin, 2009; Wauters & Knoors, 2008). שילוב זה מושפע גם מאספקטים ויזואליים כגון בולטות מכשירי השמיעה, כמו גם אספקטים פונקציונאליים הקשורים לאיכות הדיבור וההיגוי.

האנשים החירשים הבוגרים

שילוב אנשים עם מוגבלות בקהילה הנה זכות בסיסית אזרחית, הכוללת את הזכות להשכלה, לעבודה וחיים בתנאים נורמטיביים (Ajaj, 2016). למרות זאת, כפי שניתן לראות מתוך המפורט לעיל בנוגע לשילוב הילדים החירשים וכבדי השמיעה במערכת החינוכית, נראה כי האנשים החירשים הבוגרים עלולים להתקשות בהשתלבות בעבודה ראויה ולתפקד בצורה נורמטיבית בחברה, זאת בשל הרמה האקדמית לה הם זוכים. מחקרים שונים אשר בחנו את תנאי החיים של אנשים בדואים עם מוגבלות, כולל עם חירשות, מצאו כי הם לא זוכים לקבלת הזכויות האזרחיות המגיעות להם בחוק כולל נגישות, השכלה ותעסוקה (Ajaj, 2016; Kisch, 2007).

קיומה של קהילת החירשים בכל רחבי העולם (Johnston, 2004; Ladd, 2003; Rosen, 2008; Senghas & Monaghan, 2002), כמו גם בישראל (סלע & ויזל, 1992), מצביעה על כך שהיא מצליחה לתת מענה לצרכים שונים של חבריה כולל הפחתת תחושת הבדידות והעלאת תחושת ההערכה העצמית (Levinger & Ronen, 2010). אולם בשל תחושות ההזרה, קשיי הנגישות ועוד נראה כי האנשים החירשים הבדואים אינם נהנים משילוב בקהילת החירשים, מה גם שמרבית החברים בה הם יהודים (לוינגר, 2011).

אולם נראה כי הבנים החירשים זוכים להשקעה רבה יותר בהשוואה לבנות, גם במערכת החינוך עצמה וגם בחינוך הבלתי פורמלי, זאת בשל היחס השונה בחברה הבדואית לנשים וגברים (Kisch, 2007). הבנות לומדות פחות, וגם משולבות הרבה פחות במסגרות של החינוך הרגיל בחברה היהודית, בהשוואה לבנים. בנוסף, הן מנועות מלהשתלב בפעילויות חבריות תרבותיות של קהילת החירשים, בשל מוגבלויות תרבותיות. כל אלו, יוצרים חסכים שפתיים, והבדלים התפתחותיים וחברתיים בינן לבין הבנים, אשר מקשים עליהן גם את השתלבותן בחברה בבגרותן. לאור כל זאת, ישנו סיכוי כי הגברים ובמיוחד הנשים החירשים, מגיעים לבגרותם ללא כלים מתאימים לחיים עצמאיים, דבר אשר מקשה עליהם את התפקוד במישורי חיים שונים.

נותני השירותים ומובילי דעת חברתיים בדואים

מרבית נותני השירותים, אותם צורכים האנשים החירשים ובני משפחותיהם, אינם מכירים כלל את מאפייניהם ואינם מודעים לצורכיהם הייחודיים, זאת גם בשל האחוז הנמוך שלהם באוכלוסייה. לרב, העובדים בשירותים אילו לא פגשו כלל אנשים עם חירשות, אינם שולטים בשפת הסימנים, וגם אינם מכירים את עולמם. מחקרן של לוינגר ואלאסד אלהוזייל (Levinger & Allasad Alhuzail, 2018) אף הוכיח כי אחוז גבוה מבין ההורים מוצאים שירותים אלו כלא מותאמים כלל לצרכיהם, ולכן גם אינם צורכים אותם במידה מספקת. הדבר אף מורכב יותר כאשר מדובר באנשים החירשים בעצמם, אשר מתקשרים בשפת הסימנים. באותם מקרים, החסמים התקשורתיים רבים ומורכבים, גם בשל מיעוט המתורגמנים המוסמכים בחברה הבדואים אשר יכולים לשמש כגשר בינם לבין העולם השומע.

חוסר ההכרות עם מאפייני וצורכי האנשים החירשים ובני משפחותיהם, קיים גם בקרב דמויות מנהיגות בחברה הבדואית, אשר משפיעות גם על דעת הקהל כלפיהם. מחקרן של אלאסד אלהוזייל ולוינגר (Allasad Alhuzail & Levinger, 2019) אף הראה את השפעת התפיסות הדחיה וההזרה כלפי הילדים החירשים ואימהותיהם, על היחס לו הם "זוכים" מצד כלל הקהילה. לאור זאת, העלאת המודעות בקרב דמויות אלו למאפייני וצורכי האנשים החירשים ובני משפחותיהם, עשויה לתרום ליחס מכבד ומותאם יותר כלפיהם מצד החברה, ובכך גם לתרום לשילובם בתוכה.

מתודולוגיה

מחקר איכותני לפי המסורת הפנומנולוגיה, מתאים ביותר למחקר שמטרתו לתאר במפורט ובאופן הוליסטי את הטמון בתופעות, בתהליכים, בחוויות ובפרשנויות סובייקטיביות שאינם ניתנים לצפייה ישירה (ליבליך, זילבר ותובל-משיח, 1995). בשיטת מחקר זאת ניתן לגלות וליצור השערות לגבי יחסי הגומלין בין משמעויות בתופעות בין-סובייקטיביות, כשגבולות הנושא הנחקר נקבעים מראש בידי החוקר (Miller & Crabtree, 1992; Padgett, 1998; Patton, 1980; Patton, 2002; Weiss, 1994). פרדיגמה זו נבחרה לביצוע מחקר הערכה זה, מאחר והיא מאפשרת לחקור את התופעות במיקום הטבעי שלהם, תוך ניסיון למצוא משמעות או לפרש את התופעות תוך שימוש בשפתם של המשתתפים במחקר (שקדי, 2003; Lincoln & Guba, 1985).

מטרות מחקר ההערכה

מטרת המחקר היתה להעריך כיצד תופסים הנחקרים, את המענים אשר הופעלו בפועל ובהם לקחו חלק, ובאיזו מידה הם תרמו להשגת מטרות תוכנית ההתערבות.

תכנית "הקול השקט", שמה לה כמטרה לשפר את איכות חייהם של אנשים חירשים בדואים בנגב, בארבעה תחומים: שילובם בקהילה הבדואית לחיים עצמאים, חיזוק הקשר בין ההורים (שומעים וחירשים) לילדיהם החירשים ו/או השומעים, העלאת המודעות לזכויות ולסגור עצמי ושינוי עמדות כלפי אוכלוסיית החירשים בחברה השומעת. על מנת להשיג מטרות חשובות, תוכננו מספר פעילויות, אולם בשל מגפת הקורונה לא כולן ייושמו במהלך השנה. כמו כן היו אתגרים רבים שניצבו מול מפעילי התוכניות ומשתתפי המחקר. למרות זאת, באמצע חודש אפריל 2019 החל לפעול מועדון חברתי אשר מופעל על ידי "אודיו רהט", ג'וינט ישראל ומשרד העבודה והרווחה, והיווה מרכז לפעילויות השונות. על סמך הממצאים שיוצגו, יציג המחקר גם המלצות יישומיות להמשך תוכניות ההתערבות.

פירוט התוכניות שהופעלו

- א. קורס אוריינות לשפה העברית
- ב. קורס אוריינות לשפה הערבית
- ג. סדנת אב"ן דרך - שבמסגרתה הועברו תכנים לאורח חיים בריא, בריאות גופנית ונפשית.
- ד. סדנת הורות נכונה, שבמסגרתה הועברו תכנים אודות הורות, התמודדות הורית, צרכים רגשיים של ילדים ומשמעות מעורבות ההורים בחייו של הילד.
- ה. קורס שפת הסימנים לאימהות שומעות לילדים חירשים וגם לאנשי מקצוע העובדים עם אנשים חירשים.
- ו. יום למידה לאנשי מקצוע במסגרתו הוצג מודל העבודה של "הקול השקט", הוצג סל התקשורת לאנשים חירשים וכבדי שמיעה וכן ניתנה הרצאה בנושא מאפייני האוכלוסייה החירשת וכלים ליצירת תקשורת.

אוכלוסיית המחקר

לצורך הערכת מרכיבי התוכנית "הקול השקט" אשר בוצעו בפועל עד כה, רואינו מספר משתתפים על פי הפירוט הבא:

1. 23 נשים חירשות בטווח גילים הנע בין 21-44. 7 מהן רווקות, אחת גרושה והשאר (15) נשואות ואימהות לילדים.
2. 5 אימהות שומעות לילדים ו/או בני זוג חירשים וכן ממלאות תפקיד שיש לו זיקה לאוכלוסייה החרשת (עוזרת גנת, מלווה, מורה לחינוך מיוחד).
3. שני פסיכולוגים העובדים עם אנשים חירשים ומנהל מחלקה לחינוך מיוחד ברשות מקומית.
4. 10 עובדים סוציאליים העובדים בשירותי הרווחה בישובים בהם מתגוררת האוכלוסייה הנדונה.

כלי המחקר

מחקר הערכה עשה שימוש לצורך איסוף המידע בשני כלים:

1. ראיון עומק חצי מובנה:

מטרת הראיונות היתה להבין את החוויה הסובייקטיבית של משתתפי המחקר. בראיונות אשר בוצעו עם הנשים החירשות, השתתפה גם מתורגמנית מקצועית לשפת הסימנים, אשר תרגמה את השיח בין החוקרת הראשית לבין הנחקרות.

בנוסף, נערכו ראיונות עומק חצי מובנים עם העובדים הסוציאליים המטפלים באנשים החירשים, אשר פונים למחלקות לשירותים חברתיים בחברה הבדואית בדרום.

2. קבוצת מיקוד:

קבוצת המיקוד הנה כלי מחקרי איכותני, שמטרתו לסייע באיתור ומיקוד התובנות והחוויות האישיות של המשתתפים סביב המוקד הנבחר. במקרה זה, בעקבות השתתפותם באחת או יותר מתוכניות ה"קול השקט".

בכל קבוצה התנהל דיון סביב שאלות המחקר ובהתאם למדריך הריאיון של המחקר. מטרת הדיון היתה להתמקד בנושאים המהותיים וללבן סוגיות מעורפלות. לפיכך ניתן לראות בקבוצת המיקוד שלב נוסף במהלך הכולל של המחקר. ניהול הדיון בקבוצת המיקוד הופקד בידי החוקרת הראשית אשר הינה גם מנחת קבוצות בהכשרתה.

במחקר זה נערכו שתי קבוצות מיקוד. אחת עם אנשי מקצוע הנותנים שירות פסיכולוגי לאוכלוסיית החירשים וקבוצה שניה עם אימהות שומעות לילדים חירשים.

בשל מגפת הקורונה וההגבלות שהוטלו על האוכלוסייה במדינה, נאלצנו להשתמש במספר ערוצים לצורך קיום הראיונות השונים. חלקם נערכו פנים אל פנים, אחרים בוידאו-ווטסאפ ונוספים בזום. כל הראיונות הוקלטו לצורך ניתוחם לאחר מכן.

גיוס משתתפי המחקר

גיוס אוכלוסיית המחקר נעשה בשיתוף פעולה עם מפקחות התוכנית והזכיין, אשר מפעיל את כל התוכניות ובסיוע אישה חירשת שהנה פעילה ומכירה את כל המשתתפות.

צוות המחקר

ד"ר נוזהה אלאסד אלהוזייל - חוקרת ראשית, מומחית בתחום של הקהילה הבדואית, נשים ומחקר איכותני הן מבחינת הפרקטיקה והן מבחינה מחקרית.

ד"ר מרים לוינגר- חוקרת משנית, מומחית בתחום החירשות, הן בפרקטיקה והן במחקר והוראה. שתי החוקרות הן מרצות בכירות וחוקרות בכירות בבית הספר לעבודה סוציאלית במכללה האקדמית ספיר.

ניתוח הנתונים

בניתוח הנתונים של כל הראיונות וקבוצות המיקוד, נעשה שימוש בשיטת ניתוח יחידות משמעות (Strauss & Corbin, 1990; Tutty, Rothery, & Grinnell, 1996). ניתוח זה כולל 4 שלבים: קריאת הראיונות, ושיח מתוך קבוצות המיקוד כטקסט שלם, מיון המבוסס על יחידות משמעות, קיבוץ יחידות המשמעות לקטגוריות ולתמות, וחיבור התמות הללו לידי תמונה אחת שלמה.

השלב הראשון – קריאה הוליסטית: קריאת הראיונות ותוכן קבוצות המיקוד כטקסט שלם. האזנו להקלטות בניסיון לאתר את התכנים המרכזיים המשתקפים בתוכן ובמבנה שלהם (Lieblich et al., 1998). בשלב זה פעלנו לפי העיקרון בו החוקרת קוראת את הנתונים (הראיונות) שוב ושוב, משקיעה את עצמה בקריאה עד שהיא חשה שאכן נוצרה היכרות עם החומר הרלבנטי ומתחילים לבצבץ ניצני ממצאים (Moustakas, 1994; Creswell, 1998).

השלב השני – מיון לפי יחידות משמעות: השתמשנו בגישתם של טוטי, רוטרי וגרינל (Tutty, Rothery & Grinnell, 1996) המציעים שיטת ניתוח מובנית, הנעשית צעד אחר צעד לפי הסדר הבא: חלוקה ליחידות משמעות: בכל ראיון אותרו מילים, משפטים וקטעים שכללו בתוכם משמעות מסוימת. בשלב זה נתנו חופש ומרחב לאינטואיציה ולדמיון במטרה לנסות להקיף את נושא המחקר מכל הזוויות האפשריות ובשלב מאוחר צמצמנו את יחידות המשמעות לאלה שעונות על שאלות המחקר (Moustakas, 1994; Tesch, 1990).

השלב השלישי – קיבוץ יחידות המשמעות לקטגוריות ולתמות, לפי הדמיון בתכנים ו/או במבנה. (צבר-בן-יהושע, 2001; Miller & Denzin, 1994; Strauss & Corbin, 1990; Ratner, 1997; Marshall & Rossman, 1989; Crabtree, 1992; Tesch, 1990).

לינקולן וגובה (Lincoln & Guba, 1985) מציינים שעל החוקר לזהות תבניות חוזרות שניתן לסווגן לתמות המוערכות על פי שני קריטריונים: הומוגניות פנימית והטרונגניות חיצונית. הראשון עוסק במידה בה החומר מתגבש לקטגוריה מסוימת, השני נוגע להבדלים מובחנים בין הקטגוריות. חפיפה

רבה מעידה על פגם בסיסי בקטגוריות. בשלב זה מחליט החוקר על הציטוטים שמייצגים את מהות התמה שניתח. פאטון (Patton, 1980) טוען שעומק ופירוט ניתן להשיג רק על ידי ציטוט ישיר ותיאור מהימן וזהיר, שהם לב המתודה האיכותנית. מטרת הציטוטים היא בעיקר לשקף גיוון כמו ניגודים בתוך תמה או תבנית שמשקפת בציטוטים שונים המייצגים זוויות שונות. הציטוט והניתוח הגם שהם נפרדים הינם צמודים, ובכך יוצרים דיאלוג בין קולות המרואיינים לבין קולו האנליטי של החוקר (Emerson, Fretz, & Shaw, 1995).

השלב הרביעי – חיבור התמות לידי תמונה שלמה: בתהליך של מיקוד, השוואה ועימות בין התמות השונות בכדי להרכיב תמונה שלמה (LeCompte & Preissle, 1994).

ממצאים

הנשים (נשואות ורווקות) החירשות

התוכניות בהן לקחו חלק משתתפות אלו הן: קורסי אוריינות, סדנת "אבן דרך" וסדנא להורות נכונה.

ניתוח הראיונות עם האימהות החירשות הצביע על שביעות רצון מאוד גבוהה מהתכנים שהועברו, אשר סייעו להן רבות בכל תחומי החיים כפי שניתן לראות מדברי המשתתפות:

"אף פעם לא יצאתי בידיים ריקות, הכל היה טוב ותרם לי רבות"

"תרם לי רבות, אני מבינה עכשיו את הילדים שלי, אני שלמה עם עצמי. אני חושבת הרבה על האוכל שאני מגישה להם וגם שאני מכינה, למדתי הרבה וחבל שלא ממשיך"

כמו כן הייתה שביעות רצון מאוד גבוהה מצוות התוכנית אשר העביר את התוכניות השונות, צוות שהיווה עבור הנשים מודל לחיקוי והשראה:

"ראיתי את המורה רואן והתמלאתי הערכה ותקווה שגם אני יכולה להיות מורה כמוה, עצמאית עובדת ומרוויחה טוב".

"גם אני רוצה להיות כמו גל וכמו ניצן, אני יכולה לתרגם לשפת הסימנים, אני רוצה ללמוד קורס של מתורגמנים, אני יכולה".

משתתפות המחקר הביעו חוסר שביעות רצון מהמפעיל של התוכנית – "אודיו רהט" ובמיוחד מהמנהל סולימאן. הן הביעו אכזבה מחוסר ההקשבה לצרכיהן, חוסר שיתוף פעולה ואי שקיפות כפי שניתן לראות מדברי חלק מהמשתתפות:

"יש בעיה עם סולימאן, כל מה שאנחנו מבקשות הוא אומר אין תקציב, ביקשנו שיפתח את המועדון כל יום ואמר שאין תקציב".

"המועדון מאוד מוזנח, הוא לא משלם לעובדת הניקיון, אני מתביישת במקום הזה, תראי איך המועדון בכאר שבע".

"הוא לא מביא כיבוד, לא עונה להודעות, חבל לא משתף אתנו פעולה ולא דואג להביא חוגים עבורנו".

אולם מעבר להתייחסותן לתוכניות בהן השתתפו, הדגישו המשתתפות כמה אספקטים נוספים, אשר מפורטים להלן:

מפגש חברתי

התרומה המשמעותית ביותר לתחושתן, הייתה המפגש החברתי בין לבין עצמן. תואר מפגש של כייף עם אימהות דומות, דבר שיצר תחושת ההזדהות וסוג של אחוות אימהות. כמו כן הן הדגישו את חשיבות ההזדמנות לדבר בשפת סימנים עם נשים שמבינות אותן ומסוגלות לתקשר איתן היטב.

"היה כף לפגוש אחת את השנייה, סוף סוף אני יכולה לדבר עם נשים כמוני שמבינות אותי".

" לבוא למועדון בבאר שבע היה עבורי כמו לצאת לטיול... צוחקת... מתארגנת בבוקר ואני יודעת שהולכת לפגוש חברות, כמה שעות של אתנחתא עם חברות ורוגע מהלחץ".

יש לציין שכל פעם שהזמנו נשים בודדות לצורך עריכת ראיון אישי איתן, הגיעו נשים רבות נוספות. השמועה שהולך להיות מפגש נפוצה במהירה ביניהן והן מיד הגיעו למפגש החברתי ביניהן ללא קשר לראיונות שנערכו לחלק מהן. ניתן היה לחוש את חשיבות המפגש החברתי עבורן. כמו כן האימהות הביעו משאלה שגם ילדיהן ישתתפו בתוכניות השונות וגם להם תהיה הזדמנות של מפגש חברתי איכותי יחד איתן בליווי מקצועי.

המפגש החברתי יצר קבוצת תמיכה וכוח עבור הנשים. הן הצליחו להתארגן בכוחות עצמן וליצור פעילויות עבור ילדיהן, למשל ארגון יום מסיק הזיתים ותחרויות בין האימהות יחד עם ילדיהן. בנוסף, הן הצליחו לארגן כמה טיולים ביחד וביקור במועדון החירשים בכפר קאסס והזמנת המורה רואן ללמד אותן ערבית כאשר הן מממנות את הקורס מכספן.

המפגש החברתי שנוצר בזכות התוכניות השונות תרם רבות לתחושת המסוגלות האישית בקרב האימהות לשינוי מצבים חברתיים בעיתיים הקשורים לילדיהן וגם להן. הן הצליחו להצביע על הצרכים שלהן וגם על מענים לצרכים אלו, כפי שניתן לראות מדבריה של אחת המשתתפות:

"אני בבית רוב היום עם הילדים, זה מאוד קשה לי, אני לבד מטפלת בהם, צריך להיות מסגרות לילדים וצריך לתת לי הזדמנות לעבוד להגשים את עצמי, יש לי תעודה ואני יכולה לעבוד כעוזרת גנת וגם קוסמטיקאית".

" יש קושי לתקשר עם הילדים השומעים, הם לא לומדים את שפת הסימנים, אני מלמדת אותם וזה קשה לי, צריך לפתוח קורס לשפת הילדים עבור ילדים שומעים להורים חירשים".

מרחב ללמידה והתחלקות בידע

התוכניות השונות של "הקול השקט" יצרו עבור הנשים החירשות גם מרחב של למידה אישית ולמידה הדדית. החשיפה לתכנים שהועלו בסדנאות השונות ובקורס שפת הסימנים נתנה לאימהות הזדמנות לחשוב על נושאים חשובים להן תוך כדי וגם לאחר המפגשים כמו:

1. להתייחס לכל ילד כאינדיבידואל ולהיות קשובות לצרכיו, דבר שמסייע להן בפיתוח הורות תומכת ומקרבת.
2. רכישת כלים ורעיונות חדשים להפעלת ילדיהן בבית. איך לאפשר להם להיות חלק בניהול הבית, חלוקת עבודה ביניהם וכדומה.
3. הן אף הדגישו את התרומה הרבה והלמידה ההדדית אשר נבעה מהחשיפה שלהן גם לסיפורים שעלו מצד המשתתפות האחרות.
4. איך לנהל אורח חיים בריא.
5. מהי בריאות נפשית ואיך משמרים אותה.
6. הקשבה לעצמי והערכה עצמית.

יחד עם זאת, הן ביקשו עוד תוכניות וחוגים כגון: תפירה, אריגה, בישול, קוסמטיקה, הדרכה לבטיחות בבית, ניהול תקציב הבית וכדומה. כמו כן היה חשוב להן לבקש להוסיף עוד מפגשים ולשמור על רציפות ומפגשים קבועים לאורך כל השנה ולא באופן רנדומאלי.

מרחב של כוח והעצמה

ההשתתפות בתוכניות ה"קול השקט", יצרה מרחב בו באו לידי ביטוי תחושות של כוח והעצמה בקרב הנשים החרשות. יתכן והנשים שלקחו חלק בתוכניות השונות, מאופיינות בחוזקה, עצמאות ושחרור מכבלי המסורת יותר מאלו שלא הגיעו, ולכן לא מן הנמנע כי הן לא מייצגות את כל הנשים הבדואיות החרשות. אולם נמצא כי למשתתפות אלו יש את הנכונות והיכולת לפעול למען רוב הנשים החרשות ולמען האימהות השומעות לילדים החרשים. הן העלו לדוגמא את הצורך לפעילות כקבוצה אקטיביסטית לשינוי המצב החינוכי והחברתי של ילדיהן, תוך שימוש בכלים אקטיביים ליצירת השינוי כגון: תקשורת והפגנות, כפי שניתן לראות מדברי האימהות.

"אני ועוד עשרות אימהות, מוכנות לצעוד ברגל עד לירושלים ולצעוק מול הכנסת בכדי שהילדים שלנו יקבלו את החינוך הטוב. לא מוכנה לשתוק שעושים צחוק מהבן שלי ומתייחסים אליו כמפגר, אנחנו צריכות שתעזרו לנו".

"לנו יש מזל, למדנו אנחנו יודעות את שפת הסימנים, יש לי רישיון ואני יכולה ללכת לבד לבאר שבע אבל יש הרבה נשים שסגורות בבית, לא למדו, לא יודעות קרוא וכתוב, לא יוצאות חייבים לעזור להן, אני מוכנה ללכת לכל אחת ואחת, אבל מה להציע?"

נראה כי התוכניות של "הקול השקט" הציפו את הצרכים של אוכלוסיית החרשים, ואת הצורך ברכישת כלים נכונים לאקטיביזם ולשינוי חברתי, לצד העלאת המודעות להשלכות שעלולות להיות.

קורס שפת הסימנים וסדנאות ההורים העלו את המודעות של האימהות, לתכנים שילדיהן לומדים בבית הספר. הן שיתפו בכך שלאחרונה גילו לדוגמא שהילד מצויר את האותיות והמילים ובכלל לא מבין מה שהוא כותב, למרות שבמהלך השנה המורות הרעיפו שבחים על ההצטיינות. הן מצליחות לזהות את הפער בין איך המערכת החינוך מציגה את הילד לבין ההישגים האמיתיים שלו.

"המורה מראה לי את המחברת של הבן שלי, היא משבחת אותי, יש לו כתב יפה והמחברת מסודרת. אבל אני רואה שהבן שלי מצויר יפה את האותיות והמילים אבל בכלל לא מבין מה הוא כותב ומה משמעות המילה, זה לא ייתכן".

ההשתתפות בתוכניות השונות פקחה את עיניהן של האימהות לנושא זכויות ילדיהן. הן אינן יודעות מה מגיע לילדם ומהם זכויותיו, ובנוסף הן מביעות דאגה לשאר החרשים שלא נמצאים במערכת החינוך

"אני בטוחה שיש הרבה זכויות, אני לא יודעת את הכל, רק יודעת שמגיע לו קצבת נכות והסעות לגן. אבל בטוחה שיש עוד, אני תמיד שואלת ובודקת מה מגיע לבן שלי, אבל יש הורים שגם את זה לא יכולים לעשות ולא מודעים לזכויות".

שאיפות וחלומות

ההשתתפות בתוכניות "הקול השקט" עוררה אצל המשתתפות שאיפות וחלומות אישיים ומשפחתיים. שאיפות של השתלבות בהשכלה גבוהה, השתלבות בחברה ובחיי פנאי קהילתיים. בעיני האימהות שאיפות אלו יתגשמו אם ילדיהן יזכו לחינוך נכון, ילמדו במסגרות שיקנו להם שפת סימנים תקנית ואוניברסאלית, ילמדו את השפה האנגלית והעברית בצורה טובה. כל אלו יסייעו להם לתקשר טוב עם מוסדות המדינה, לרכוש השכלה ולהשתלב טוב בחברה. האימהות אקטיביסטיות במאבק שלהן, אולם בדרך כלל זהו מאבק אישי היות והן לא מאוגדות. מאבקן זוכה לזלזול והגדרתן כ"בעיתיות" ויש ניסיון להשתיק אותן.

"החירשים הם אנשים חכמים, יש להם יכולות, אנחנו יכולים ללמוד באוניברסיטה, יכולים לעבוד, אולי אני פספסתי אבל לא מוכנה שגם הבן שלי יפספס. אני תמיד מתלוננת למנהל והוא מנפנף אותי. המורות עושות פרצוף, מנפנפים אותי כל הזמן ואומרים זאת אימא בעיתית".

הערכה עצמית ובדידות

מניתוח הראיונות ניתן לזהות את ההערכה העצמית והביטחון העצמי של האימהות החירשות. הן מייחסות לעצמם תכונות של חוכמה וכנשים רגילות כמו כל אדם. הן מודעות לבורות הקיימת בחברה המתייחסת אליהן כנשים לא רגילות, והן מודעות להפתעה של החברה שמגלה שהן יודעות לנהוג, לתקשר, לבשל, לגדל ולחנך ילדים. הן יודעות להשתמש בעזרים שמסייעים למלא את תפקידן כאימהות לתינוקות ולהערכתן החברה לא יודעת זאת.

"השומעים חושבים שאני מפגרת ולא יודעת לחנך ולגדל את ילדי. הם מופתעים כאשר רואים שיש לי רישיון ויש לי רכב, הילדים בבית הספר מופתעים שאני מכינה לילדי סנדוויצ'ים".

"יש הרבה בורות ודעות קדומות בקרב האנשים השומעים כלפינו החירשים, הם חשובים שאנחנו לא רגילים, מסכנים, אבל אנחנו אנשים רגילים. אני אישה חכמה מאוד, יודעת לעזור לילדים שלי, יודעת להסתדר בבנק ובביטוח הלאומי ויודעת לטפל בתינוק שלי".

נראה כי הנשים החירשות אשר השתתפו בתוכניות השונות, דואגות להשכלה שלהן ולהתפתחותן, לכן הן גייסו מורה לשפת הסימנים בכדי שתלמד אותן עברית ותסייע בהגדלת אוצר המילים שלהן. יש לציין כי הן מסבסדות את הלימודים האלה בכוחות עצמן.

"הלוואי והיה לי הרבה כסף, הייתי פותחת קורס לשפת הסימנים לילדים. אני ממנת חוגים לילדים ואין לי הרבה כסף".

"אנחנו יכולות להסתדר לבד, אבל אין מספיק כסף, אם הייתי עובדת וכולנו עובדות הינו יכולות להקים מועדון לבד ולתפעל אותו כמו שעשו הנשים בכפר קאסם".

לצד ההערכה העצמית, מתארות האימהות תחושה של בדידות. הן לבד רוב שעות היום והדרך להפיק את הבדידות זה על ידי שיחות וידאו עם חברות. יש לציין כי התממה של "סובלות בשקט", עלתה בחזקה בסיפורי האימהות.

"מאוד קשה להיות לבד, אין לי עם מי להעביר את הזמן. לפעמים אני מדברת בווידאו אבל לא תמיד זה אפשרי, אני סובלת בשקט".

"כואב לי מאוד, אני סובלת בשקט, רוב היום מנקה, מבשלת ודואגת לילדים, אין מי שידאג לי".

הנשים הביעו תחושה של ריחוק רגשי ותסכול. הן לרב מתמודדות לבדן עם הטיפול בילדים, ללא פעילות פנאי ומשאבים תמיכתיים או טיפוליים עבורן. יש לציין כי הראיונות שערכנו עוררו בקרבן ציפיות ושימש כפתח לזעקה לעזרה. בנוסף, הורגשה היטב מתוך דבריהן, המשאלה להעניק את המיטב לילדיהן, אך הן חשות מחסור במיומנויות ומשאבים מתאימים. כל הנשים הביעו תסכול מהעדר פעילויות פנאי עבור ילדיהן, בהן הם יכולים להשתלב.

האימהות החירשות לילדים השומעים, הביעו קושי בתקשורת עם ילדיהן היות והם אינם יודעים את שפת הסימנים. רק מיעוטן לימדו את ילדיהן את שפת הסימנים בינקותם. אין ספק שכאשר הילדים שולטים בשפה זו הן מצליחות יותר בתהליך החינוך ובתקשורת איתם. לאור זאת, הדגישו האימהות את הצורך וחשיבות רכישת שפת הסימנים על ידי ילדיהן כך שלא ייפול כל הנטל עליהן.

הקשר עם העובדים הסוציאליים

הקשר של הנשים החרשות עם העובדים הסוציאליים, נעשה בדרך כלל על ידי תווך או ליווי של בן משפחה לצורך תרגום לשפת הסימנים. הן תיארו את הפניה לעובדת הסוציאלית בעיקר לצורך הגשת "תלונה". לדוגמא, תלונה שאין להן לפטופ כך שיוכלו לתקשר וללמוד בכוחות עצמן. כמו כן הן רואות את תפקיד הרווחה בעיקר בסיוע במימון זכויות מול המוסד לביטוח הלאומי. הן לא הצליחו לתאר פונקציות אחרות של העבודה הסוציאלית, ולא ראו בו כמקצוע אשר יכול לסייע בהפגת תחושת הבדידות ולהעצמה אישית. יש לציין כי לצעירות מבין המרואיינות – גילאי 21-24, לא היה כלל קשר עם עובד סוציאלי ולא ידעו מהו תפקידו.

החוויה של האימהות במפגש עם העובדים הסוציאליים מתוארת כלא נעימה. הן מרגישות שמזלזלים בהן בגלל החירשות, דוחקים אותן לפינה, לא מקשיבים לבקשות שלהן ולא מתייחסים אליהן ברצינות. הן העלו את הצורך בהקשבה מצד העובדים אך לדבריהן הן לא זוכות לכך.

"פניתי לעובד הסוציאלי בכדי להעביר את הבת שלי לגן שיקומי אחר. הוא תמיד אומר תבואי בעוד שבוע. אני מרגישה שהוא מנפנף אותי ולא באמת רוצה לעזור, הוא לא מבין אותי".

לטענתן הן מתלוננות ומנסות לגייס את העובדת הסוציאלית למען שיפור התנאים החינוכיים בבית הספר, אך לא זוכות למענה. כמו כן לעיתים בקשתן להעביר את הילד לבית ספר אחר לא מתקבלת והן לא מקבלות הסבר למה. לדוגמא אחת האימהות שיתפה בתנאי ההסעה הקשים של הילד והניסיון שלה לשנות את המצב אשר לא צלח ולדבריה לא זכתה לסיוע מהרווחה:

"הילדים נוסעים באוטובוס גרוע, לא תקין, יש סכנה ממש ואני מפחדת שהילד שלי יעלה עליו. פניתי לעובדת הסוציאלית והיא לא עשתה כלום. היא כתבה לי שאלך למחלקת החינוך במועצה, ובמחלקת החינוך אומרים לי ללכת לעובדת הסוציאלית".

"ביקשתי שיתנו מורה שיבוא ללמד את ילדי ערבית. אני לא יודעת ערבית אבל העובדת הסוציאלית לא עשתה כלום. היא אמרה שאין תקציב ושלבקש מהשכנה שתעזור. למה שאבקש מהשכנה? אני בטוחה שמגיע לילד שלי עזרה, אבל מפנפים את החירשים, חושבים שאנחנו מטומטמים".

הנשים הרווקות החירשות

התוכניות בהן לקחו חלק משתתפות אלו הן: קורסי אוריינות, סדנת "אבן דרך" וסדנא להורות נכונה.

בנוסף לדברים המפורטים לעיל, נחשף הבדל במספר משתתפים, בין מצב המשתתפות הרווקות והצעירות לבין אלו היותר מבוגרות ונשואות, אשר יפורטו להלן:

לימודים

ניתן לזהות הבדלים משמעותיים בין קבוצת הצעירות שהשתתפו במחקר, אשר למדו בבתי הספר של החברה הבדואית, בהשוואה למבוגרות יותר אשר זכו ללמוד במסגרות החינוך בחברה היהודית. הצעירות גילאי 21-24, סיימו את לימודיהן ללא תעודת בגרות וללא כל תעודה מקצועית אחרת. הן אינן שולטות היטב בשפה העברית והערבית, בכתיבה וקריאה, אינן יודעות לקרוא היטב שפתיים ואינן שולטות בשפת הסימנים התקנית. חלק מהן למדו את שפת הסימנים בגנים של מיח"א בת"א או בבאר שבע, או בעיקר מבני משפחה. לאור זאת, לא אחת בעת התרגום היו סימנים בהן עשו שימוש אשר המתורגמת כלל לא הבינה. כל זאת, גם פוגע ביכולתן להשתלב בשוק העבודה ולהתמצא לבד בחברה, והן בעיקר תלויות בהורים או באחים השומעים. הן כמהות להשלמת ההשכלה שלהן וזועקות לעזרה, וישנן אף שאיפות להשתלב ברכישת השכלה גבוהה. אולם הן אינן עצמאיות בהשוואה למבוגרות והנשואות, היות והן תלויות בתחבורה הציבורית ולעיתים בליווי קרוב משפחה, בהשוואה לנשים הנשואות שהיה להן רישיון נהיגה ורכב.

"סיימתי כיתה י"ב. המורים בחטיבת הביניים ובתיכון התעצלו, לא היו מלמדים, רק כותבים על הלוח, לא למדו אותנו".

"המורים בבית הספר התעצלו. בגלל שאנחנו חירשים לא דאגו ללמד אותנו, זלזלו וסיימו בלי תעודה מקצועית וכלי לדעת לקרוא ולכתוב".

לעומת זאת, המבוגרות מבין משתתפות המחקר גילאי 35-44, למדו בבית ספר ניב בבאר שבע או בפנימיות מחוץ לחברה הבדואית. מצבן הלימודי יחסית טוב, הן שולטות בכתיבה בשפה העברית ויודעות לקרוא שפתיים ועצמאיות בהשוואה לקבוצת הצעירות. גם הן סיימו 12 שנות לימוד בלי תעודת בגרות, ו"ניצלו" את הבמה של המחקר בכדי להעביר את רצונן העז להשתלבות בלימודים גבוהים ובאקדמיה. בנוסף, לדבריהן העדר תעסוקה יוצר אצלן תחושה של מועקה נפשית ולחץ נפשי.

הצעירות אשר כאמור למדו במערכת החינוך של החברה הבדואית ולא יודעות היטב לקרוא וכתוב בעברית ובערבית, חשו כי קורסי האוריינות בשפות השונות היו ברמה גבוהה מידי עבורן. לכן היה

להן קשה וזו אחת הסיבות לנשירה. כמו כן נמצא שהצעירות מתביישות להציג את חוסר השליטה המלאה שלהן בשפות הדבורות ובשפת הסימנים.

"התביישתי להגיד שאני לא יודעת. סיימתי 10 שנות לימוד ולא למדתי לקרוא בעברית או בערבית. הקורס היה קשה לי מאוד, לא הבנתי הרבה מילים, לכן עזבתי. מקווה שיפתחו קורס יותר בסיסי, שאוכל ללמוד בו מההתחלה ממש הרמה הראשונית".

בדידות

מצבן של הנשים הרווקות החירשות קשה. הן תיארו בדידות ותחושה של לבד, שתיקה רוב שעות היום, והעדר קומוניקציה במשפחה במיוחד בקרב החירשות היחידות במשפחתן. בני המשפחה לא מתקשרים איתן היות והם אינם יודעים את שפת הסימנים. האימהות במשפחה הן היחידות שמנסות לתקשר ולגשר בין לבין בני המשפחה, אולם במצבים בהם האם נפטרת, יש הרעה במצב הרגשי של הצעירות.

"אני החירשת היחידה במשפחה, כולם מדברים, הם מדברים אחד עם השני ואיתי אף אחד לא מדבר. אני לבד, סובלת בשקט, בוכה הרבה מאז שאימא נפטרה. היא הייתה היחידה שמדברת איתי, אני בודדה בבית, רוב הזמן לבד".

בנוסף, הצעירות תיארו תמונה מאוד קשה של היתקעות בבית ללא מעש. הן עובדות קשה בניקיון הבית ללא הערכה מצד הגברים במשפחה, עם עייפות פיזית ונפשית, סגירות וסבל. התמות של "סובלת בשקט", "הראש מתנוון" עלו כמעט בכל הראיונות.

"קשה לי, אני כל היום מנקה, מכינה אוכל, מנקה ומנקה. אף אחד לא מעריך, האחים רק מלכלכים לא מתחשבים בי ולא מערכים אותי. קשה לי מאוד, אני רק מנקה, הראש מתנוון".

"אני לא עושה כלום, רק מנקה, הפסקתי לחשוב, הראש מתנוון, חבל אם הייתי לומדת הייתי במקום אחר יותר טוב".

מניתוח הנתונים נמצא שהשמירה על הנשים הרווקות החרשות היא הדוקה יותר. שמירה שמתבטאת בהגבלת הניידות שלהן, איסור יציאה מהבית ומפגשים חברים, יציאות בלילה וסידורים לבד. היותן רווקות מהווה מטרד חברתי והמשפחות חוששות שיפגעו בכבוד המשפחה ולכן מגבילים אותן ומלווים אותן ברוב היציאות. שמירה זו והגבלת הניידות פוגעת בצעירות, הן מרגישות כלואות בבית, ולפי תיאור אחת המשתתפות:

"מרגישה כמו כלב הקשור בבית".

"אבא לא מרשה לי לצאת, בכיתי לו הרבה, אני בוכה לו ומתחננת, הוא לא מרשה לי לצאת לבד, אלא בליווי. לא תמיד יש מישהו שיכול ללוות... אני בוכה לו, אני לא ילדה קטנה, אני יכולה להסתדר, אני משתגעת בבית והוא לא מסכים".

המשתתפות הביעו כמיהה ללמוד, להתפתח, להתקדם, להיפגש באופן קבוע עם חברים חירשים, לדבר את שפת הסימנים על בסיס קבוע עם אנשים שמבינים וללמוד טוב את השפה העברית והערבית. להערכתן זה מה שיעזור להן להשתלב בחברה ולשנות את העמדות השליליות כלפי

החירשים. הן מרגישות שלחירשים יש עולם משלהם והם לא מאוגדים וחיים בבדידות לעומת האנשים השומעים שהם ביחד, עובדים ביחד, נפגשים וכדומה. הן העלו רעיון של קבוצת תמיכה בה יוכלו להיפגש באופן קבוע בתקווה שהדבר יהיה מקובל מבחינה חברתית:

"אנחנו חייבים להיות ביחד, כמו האנשים השומעים, השומעים עובדים ביחד, לומדים יחד, מבליים ביחד, ואנחנו החירשים לא. אם נהיה ביחד נוכל לעזור אחד לשני, נוכל לתמוך, חשוב שנדבר כל הזמן ולהיות ביחד. בכפר קאסם יש קבוצה שנפגשות כל היום, אנחנו חייבות להיות ביחד".

אימהות שומעות לילדים או/ו בני זוג חירשים

התוכנית בה לקחו חלק משתתפות אלו היא: היא קורס שפת הסימנים

המשתתפות דיווחו כי קורס שפת הסימנים הקנה להן ידע בסיסי בשפת הסימנים, ובזכותו הן מצליחות כיום לחבר משפטים ולתקשר עם חירשים בסביבתן. יחד עם זאת, הועלו על ידן מספר הצעות:

1. שילוב תרגול של שיח בשפת הסימנים במסגרת הקורס, מתן שיעורי בית ועבודה אישית. כל זאת, היות ובשל ההפסקות בקורס שנבעו מהסגר, בידוד והמצב הבריאותי של חלקן, חלק מהחומר הנלמד נשכח על ידן.
2. שילוב חירשים בקורס ותרגול השפה איתם, עשוי לתרום ללמידה שלהן וללמידה הדדית.
3. שילוב פרזנטציות בשפת הסימנים של משתתפות הקורס, הדבר אשר עשוי לתרום רבות לביטחון העצמי ושליטה טובה בשפת הסימנים.

יחד עם זאת, ניסיון האישי כמשתתפות בקורס זה, אפשר להן לשתף במספר מסקנות והמלצות לעתיד:

1. ניתן ללמוד את שפת הסימנים, זה לא מורכב אבל זה דורש התמדה, פגישות ברצף וקביעות במספר המשתתפים.
2. אין ספק להערכתן כי זהו קורס חובה שחייב ללמד אותנו בכל כפר ובכל מועצה מקומית במיוחד בישובים שיש בהם ריכוז גבוה של תושבים חירשים.
3. בתי הספר המקומיים יכולים להיות מקום אידיאלי לקורס כזה. קורס שפת הסימנים חייב להיות חובה גם לצוות החינוכי שמלמד ילדים חירשים.
4. זהו קורס חובה לכל האימהות השומעות והחירשות, לילדיהן וגם לכל החירשים הבוגרים שלא למדו כלל את שפת הסימנים.
5. בעיניהן, ידיעת שפת הסימנים תיתן הזדמנות לנהל שיח עמיתים עם חירשים, להבין אותם ולהתקרב אליהם. אין ספק כי יצירת שפה משותפת, תתרום רבות לשילוב החירשים בקהילה וקבלתם. הריחוק והדעות הקדומות, נובעות לדעתן מאי היכולת לתקשר ולהבין מה עובר עליהם (על החירשים).

אולם ללמידת השפה היו גם השלכות על משפחותיהן והקשר עם קהילת החירשים. הן דיווחו על שבעות רצון גבוהה בקרב בני משפחתן החירשים, מכך שהן לומדות את שפת הסימנים והדבר אף

תרם לרווחת החירשים במשפחה, לקרבה ביניהם ולהערכה. המשתתפות שיתפו ברצון של בני המשפחה החירשים שהן תלמדנה עוד את השפה עד לשליטה מלאה. משתתפות נוספות שיתפו בהצלחה שלהן לנהל שיחה עם ילדיהן החירשים, להקשיב לחוויות שלהם ולשמוע את ההערכה הרבה אליהן. האימהות מצליחות ליצור שיח משמעותי עבורן ועבור בני משפחתן החירשים.

"הייתי גאה בעצמי שהצלחתי לנהל שיחה משמעותית עם בני, זה לא אומר שלא תקשרנו לפני, אבל הפעם זה אחרת, הצלחתי להבין אותו".

"בעלי חירש, אני מתקשרת איתו בקושי, מסתדרים בכללי, עכשיו אני מרגישה קרובה יותר. הוא מאוד שמח שאני בקורס ורוצה שאמשיך לרמה המתקדמת".

קורס שפת הסימנים נתן ביטחון לאימהות השומעות להבין את ילדיהן ובני זוגן טוב יותר, ולהעריך את איכות ההוראה של המורות שמלמדות את ילדיהן, ואת חומר הלימוד. בזכות הקורס הן גילו שהילדים שלהן לא לומדים את שפת הסימנים התקנית בבתי הספר ושהמורות שמלמדות אותם אינן יודעות את שפת הסימנים. האימהות מרגישות שהמערכת מנצלת את הנכות של ילדיהן ואת העובדה שהן לא שולטות בשפת הסימנים, ולאור זאת יש להן ביקורת מאוד קשה על מסגרות החינוך בחברה הבדואית.

אין ספק כי שליטת האימהות בשפת הסימנים מאפשרת להן להילחם על זכויות ילדיהן, לבקר ולהעריך את תוכניות הלימודים שלומדים בהם ילדיהן, להבין את הילד ומה מתחולל בעולמו הפנימי, דבר שיתרום לרווחתו הנפשית ולחיזוק קשר הורה ילד. כמו כן, השליטה בשפת הסימנים תאפשר שיח עם אנשים חירשים, קירבה, קבלה ושינוי עמדות בחברה.

לפני תחילת הקורס, הייתה ציפייה שלימוד שפת הסימנים יהיה קל, אך התבהר להן שזה דורש מאמץ ויכולת זיכרון גבוהה בכדי לזכור את כל הצורות. כמו כן הן הבינו שבכדי לשלוט בשפת הסימנים צריך התמדה, לימודים ברצף ללא קטיעות והרבה תרגול, ולכן זהו בעיניהן מסע ארוך וחשוב שימשיך.

אנשי מקצוע העובדים עם אנשים חירשים

התוכנית בה לקחו חלק אנשי המקצוע, אשר עבדו בעיקר כפסיכולוגיים עם ילדים חירשים במערכת החינוך, היא: קורס שפת סימנים בסיסי.

קורס שפת הסימנים נתן כלים בסיסיים גם לאנשי המקצוע שעבדו עם אנשים חירשים, והם דיווחו שהם מצליחים להעביר מסרים לאנשים חירשים אבל עדיין רחוקים מלנהל שיחה טיפולית.

"אין ספק שהקורס תרם. גם אם אני עדיין רחוקה מלשלוט בשפת הסימנים, אני יכולה להעביר מסר ישיר לאדם החירש ללא סיוע הגננת. זה עוזר מאוד ביצירת הקשר שלי עם הילד החרש".

בנוסף לרכישה בסיסית בשפת הסימנים, הקורס זימן מפגש עם מורה לשפת סימנים מקצועית חירשת. המפגש עם המורה רואן יצר עבור אנשי המקצוע הזדמנות ללמוד גם על התפקיד שלהם. לדוגמא, במפגש הראשון הייתה מתורגמנית ולדבריהם קשר העין והקשב היה למתורגמנית ובכלל

לא למורה, למרות שהיא זו שהעבירה את המסר ונהלה את הקורס. תובנה אישית זו חיזקה את החשיבות של השליטה בשפת הסימנים בכדי לתקשר ישירות עם האדם החירש ובאם יש שימוש בשירותי תרגום, חשוב לשמור על קשר עין עם האדם החירש ולא עם המתורגמן, על מנת למנוע פגיעה בקשר הטיפולי הבין אישי.

הרושם הראשוני של משתתפי הקורס היה התפעלות, הן מהמורה והן מעצמם. הם שמחו להיווכח שהם מבינים אותה, והם יכולים להתרגש ולצחוק גם כשאין מלל והכל שקט. אין ספק כי המפגשים עם המורה רואן סרסור לבד, ללא תרגום, היו משמעותיים עבור משתתפי הקורס והעלה את הביטחון העצמי והמסוגלות העצמית כפי ששיתפו המשתתפות:

"אני יודעת לדבר בשפת הסימנים, אני יכולה ללמוד".

"זה העלה את המסוגלות העצמית אצלנו, זה שבר את החסם הרגשי. שפת הסימנים כמו כל דבר חריג, בהתחלה נרתעים אבל כשהתחלנו ראינו שזה אפשר ולא נורא, אני יכולה באמת לדבר בשפת הסימנים".

אנשי המקצוע שיתפו שבהתחלה הייתה רתיעה וחשש מהמפגש עם אדם חירש, החשש נבע מהדאגה מיצירת אינטראקציה וקשר:

"איך אפשר לדבר איתו, איך אפשר לגשת אליו, זה היה מרתיע".

התובנה של אנשי המקצוע, ששפת הסימנים היא צורת תקשורת אחרת וניתן ללמוד אותה, העלתה את המוטיבציה שלהם לפעול בכדי להתקרב לאנשים חירשים, להכיר אותם ואת עולמם, כפי שניתן לראות מדברי אחת המשתתפות:

"אני יכולה להיות חברה, לשבת ביחד, לנהל שיח רגיל, להכיר אותם לעומק".

אנשי המקצועי שהשתתפו בקורס התייחסו לדעות הקדומות של עצמם, שנבעו בעיקר מחוסר מודעות לאוכלוסיית החירשים והעדר תקשורת ביניהם. המפגש עם המורה רואן, שהיא חירשת בעצמה אפשר להן הכרות מקרוב עם אישה חירשת, מקצועית, אנושית וחכמה, שהצליחה לגעת בכל אחת ואחד מהם ולהוות עבורם מודל וגם ייצגה טוב את האנשים החירשים. ייצוג זה פוגג את הדעות הקדומות שלהם כפי שניתן לראות בציטוט שלהן:

"חשבתי שעולם החירשים רחוק מאוד מהעולם שלי, אך המפגש עם רואן המורה החירשת חשף בפני שזה אותו עולם".

הייחוד של הקורס היה בזה שהמורה היתה אישה חירשת בעצמה, שלטה בעברית כולל כתיבה וקריאה ובקריאת השפתיים. כמו כן המורה דאגה להקליט את השיעורים ולהעביר את ההקלטות למשתתפי הקורס בכדי שיוכלו לתרגל בבית.

ייחוד נוסף לקורס היה בהרכב המשתתפים. לחלק מהם היה ידע מקדים בשפת הסימנים, וזה יצר אינטראקציה טובה בין משתתפי הקורס. לעיתים הם תיווכו בינם לבין המורה וסייעו בהעברת המסר והפשטתו עבור משתתפים שלא ידעו את שפת הסימנים לפני כן. כמו כן הם תרמו רבות בעת חלוקה לזוגות וניהול דיאלוג, ותרגול בינם בשפת הסימנים.

יש יתרון של הקורס בכך שהוא עשוי להגדיל את מאגר דוברי שפת הסימנים, לכן בעיני כל המשתתפים קורס זה חובה בכל רשות מקומית. חשוב שהרשות תחייב את עובדיה להשתתף ולהכשיר אותם, בכדי שיוכלו לתת מענה מותאם לאוכלוסיית החירשים. כמו כן הן מצפות שהקורס ימשיך לרמות מתקדמות ובמקביל ייפתחו עוד ועוד קורסים. השפה בעיניהם הנה אמצעי חשוב להנגשת שירותים לאוכלוסיית החירשים לרבות שירותי חינוך, טיפול, רווחה ופנאי.

אתגרי אנשי המקצוע המטפלים באוכלוסיית החירשים

ניתוח הראיונות אשר התקיימו עם אנשי המקצוע השונים, אשר מטפלים באוכלוסיית החירשים, אפשר לנו למקד גם את האתגרים המקצועיים שמפגש זה מייצר, ומקשים על מתן השירות.

בחלק זה נתייחס בנפרד לצוות הפסיכולוגיים אשר השתתף בקורס שפת הסימנים, ולקבוצת העובדים הסוציאליים אשר אמנם לא הגיעו לקורס, אך עובדים בשירותים חברתיים ביישובים בהם מתגוררים האנשים החרשים.

פסיכולוגים

צוות השירות הפסיכולוגי, זהה את החסם התקשורתי והיה אף מבין יוזמי קורס שפת הסימנים לאנשי מקצוע. נראה כי הקורס הקנה להם הכרות ראשונית בשפת הסימנים אך גם פקח את עיניהם לראייה כללית יותר של הילדים החירשים.

הפסיכולוגים החינוכיים נמצאים יומיים בשבוע בבתי הספר של הקהילה הבדואית, בתי ספר שמשולבים בהם גם כיתות לילדים חירשים וכיתות שילוב. אולם, לדבריהם הם נעזרים לצורך ההתערבות הטיפולית בתרגום לשפת הסימנים בגננות או המורות, זאת בשל העדר שירותי תרגום מקצועיים זמינים. בנוסף, היות והחברה הבדואית היא חברה קולקטיבית, לעיתים האימהות נעזרות בקרוב משפחה שמצטרף ומתרגם בשפה המקומית, דבר אשר פוגע בקשר האישי ואין את היכולת לדעת מהי מידת אמינות התרגום.

צוות הפסיכולוגים אף זיהה הבדל בין בתי הספר השונים. בבתי ספר בהם יש ריכוז גבוה של ילדים חירשים, יותר מאשר בכיתה אחת מאותה משפחה שמכירים, הילדים מצליחים לתקשר אחד עם השני ויש אינטראקציה ביניהם. לעומת זאת, בבתי ספר אחרים בהם יש רק כיתה אחת בה לומדים ילדים חירשים, הם מדווחים על אנרגיה ירודה, אווירה של אומללות בקרב הילדים, אין שפה מדוברת ואין קשר בין הילדים עצמם. לדבריהם המורה יושב באמצע והילדים החירשים סביבו ללא אינטראקציה וקשר עין ביניהם:

"איך אני אגיד זה בעדינות... (שתיקה) תחושה קשה, אומללות, הילדים מסכנים, המורה יושב באמצע והילדים סביבו, נראה שלא מבינים אחד את השני, אומללות של כולם".

"בכיתה רגילה ניתן לחוש את האנרגיה החיובית והאינטראקציה בין הילדים, בכיתות החינוך המיוחד האנרגיה ירודה".

הפסיכולוגים מצליחים לזהות את ההבדל בין מורה מקצועי לעומת מורה לא מקצועי והשפעתו על הילדים החירשים. עם הראשון יש התקדמות, ניתן לראות התפתחות של התלמידים, אך לעומת זאת עם מורה לא מקצועי המצב קשה ויש הרגשה שהוא מתייחס לחירשות של הילדים כמגבלה:

"ניתן לראות את ההשפעה של המורה. הייתה מורה ששלטה בשפת הסימנים וניתן היה לראות איזה כיתה טובה יש לה. לעומת זאת מורה שלא יודע איך לתקשר עם הילדים, לא מתקרב אליהם ולא מבין את עולמם, ניתן היה לראות את הרגרסיה".

צוות הפסיכולוגים מודע גם למטענים הרגשיים שהילדים מגיעים איתם מהבית לבית הספר. ישנם ילדים שסובלים מהזנחה קשה, רמה ירודה של היגיינה אישית, ביגוד דל ולא נקי וללא מכשיר שמיעה, כפי שניתן לראות מדבריה של אחת המשתתפות:

"יש תחושה שהילד הגיע מעולם אחר, מוזנח בכל הרמות, רמת ניקיון ירודה, ביגוד עלוב ולא נקי, ממש מוזנח".

בנוסף, זיהה הצוות גם את החסך והצורך בהתערבות מקצועית, אך מודע למגבלה של העדר שפה ואי היכולת להגיע לשיח מעמיק ולהעניק להם טיפול ראוי. ההתערבות הפסיכולוגית היא בכמה רמות, אך עם הילדים החירשים הם לא מצליחים להגיע לרבדים העמוקים כפי שניתן לראות מדבריה של אחת המשתתפות:

"במקרה של הרצח במשפחת אלסייד. היה רצח והילדים ראו את הרצח. באוטובוס גם הייתה קבוצה של ילדים חירשים. הפסיכולוג אמג'ד העניק להם התערבות טובה, הוא נעזר בדוד שיתרגם אותו, אך הוא היה עצוב כי לא הצליח להגיע איתם לעומק, לילדים אלה אין שפה רגשית"

"אני זוכרת איך אמג'ד תיאר את הפספוס שלא יכולים לנהל שיח עומק עם ילדים אלה".

אתגר השפה לצד אתגר העדר השיח הרגשי, מקשה על הפסיכולוגים להעניק את הטיפול הנכון לילדים ובמיוחד לבני נוער חירשים. הם מדווחים על חסכים רגשיים וסביבתיים קשים בקרב בני נוער. לדבריהם, יש אף מקרים של ניסיונות אובדניים, במיוחד בקרב בני נוער חירשים מהכפרים הבלתי מוכרים.

אתגר נוסף שהצביעו עליו הוא העדר שיח רגשי במשפחה. שיח כזה יכול לתרום רבות לזיהוי מצוקת הילד ולזיהוי סימנים מסוכנים, לכן יש צורך בתוכניות התערבות בקרב ההורים כפי שניתן לראות מדבריה של אחת המשתתפות:

"השיח הרגשי בקרב חירשים אינו קיים, יש צורך בהמון הדרכות גם סביב אנשי המקצוע, צריך המון אנשים שיכולים לגעת בילדים אלה".

"יש משחקים מסוכנים, כמו משחק בנגי. חשוב להעלות את המודעות בקרב ההורים של הילדים האלה, משחק כזה יכול להוביל להתאבדות".

אתגר נוסף שהפסיכולוגים מתמודדים אתו הוא הקושי של המורות להכיל ילדים חירשים. התלמידים בבית הספר מפחדים מהם ולדברי המורות גם הילדים החירשים מכים ילדים אחרים.

יש כל מיני תוויות שמדביקים להם והמורות תמיד מתלוננות כפי שניתן לראות מדבריה של פסיכולוגית חינוכית:

"כולם מפחדים מהם, הם מכים, הילדים האחרים מתגרים בהם, מציתים אותם נגד ילדים אחרים. תמיד המורות של הכיתות הרגילות מתלוננות על ילדים אלה" (החירשים).

הפסיכולוגים רואים את עצמם כגורם חשוב בכל תכנית עבור האוכלוסייה החירשת ומצופים להיות מעורבים וישמחו לקחת חלק בתהליך של שילוב החירשים והפעלת תוכניות לרווחתם, כולל תוכניות להורים. מעורבות ההורים בחיי הילד החירש היא חשובה בעיני הצוות המקצועי, אך יש הבדל בין ההורים. יש הורים חירשים שמאוד מודעים לצרכי הילד, במיוחד אימהות שרכשו השכלה מחוץ לחברה הבדואית, אשר ראו סביבה אחרת, יודעות להעריך מה טוב ומה לא, ויודעות לזהות את הצרכים של ילדיהן. אימהות אלו מעורבות והמעורבות שלהן טובה כפי שניתן לראות בציטוט שלהן:

"אימהות שלמדו בבתי ספר יהודיים ונחשפו לעולם החיצוני ושירותים לחירשים, הן מתעקשות, מתווכחות בוועדות ההשמה ואני מאוד מעריכה זאת".

אימהות אלו בעיני הצוות המקצועי הן מיעוט ולא מייצגות את רוב ההורים. אנשי המקצועי מעלים את הצורך בהתערבות דווקא בקרב הורים שרמת המודעות שלהם מאוד נמוכה. משפחות אלו בעיניהם, זקוקות לליווי מקצועי הדוק יותר וזמין. הורים לא מודעים הם מזניחים את הילד ואת צרכיו הבריאותיים והרגשיים. ילדים אשר באים ממשפחות כאלה, הם לרב אומללים ולא מתקשרים עם סביבתם.

אתגר נוסף של אנשי המקצוע הוא העדר מימון לתוכניות עבור הילדים החירשים. הפסיכולוגים יזמו תכנית הדרכה בקרב ההורים, אך תכנית זו מומנה רק לשנה אחת ובשנה הבאה לא תופעל בשל העדר תקציב.

עובדים סוציאליים

העובדים הסוציאליים לא השתתפו באף תוכנית מתוכניות "הקול השקט" למרות שהוזמנו והיו אמורים להשתתף בקורס שפת הסימנים. יתכן והדבר נבע מכך שהקורס התקיים בזמן שביתת העובדים הסוציאליים, בשל שינוי מקומות עבודה של חלקם ו/או מעבר לתחום התערבות אחר שלא קשור לאוכלוסיית החירשים וחוסר ידיעה על פתיחת הקורס. לדבריהם היה נתק ורובם לא ידעו שהקורס התחיל ומתקיים.

הקול של העובדים הסוציאליים חשוב במיוחד בטיפול באוכלוסיית החירשים ובנית תוכניות התערבות לשיפור מצבם ולשינוי מדיניות פוגעת, ולכן הוחלט לראיין אותם בראיון חצי מובנה.

במחקר השתתפו כאמור 10 עובדים סוציאליים אשר עובדים בכמה רשויות: מ.א אלקסוס, חורה, כסייפה, נווה מדבר.

ניתוח הראיונות העלה מספר תמות משותפות אשר יפורטו להלן, המתייחסות לאתגרים המקצועיים איתם הם מתמודדים תוך כדי מתן שירות לאוכלוסיית האנשים החרשים.

בדומה לפסיכולוגיים גם העובדים הסוציאליים מתמודדים עם חסם השפה והתקשורת עם האנשים החירשים. מרביתם אינם יודעים את שפת הסימנים, מלבד אחד בעל שליטה בסיסית בלבד. העדר תקשורת בין האנשים החירשים לעובדים הסוציאליים, מקשה על הבנת המצוקה של האדם החירש, על הגדרת בעייתו ואף על הצעת מענים לבעיות אלו. כמו כן, בדומה למדווח על ידי הנשים החרשות, העובדים הסוציאליים שיתפו שהאנשים החירשים כמעט ולא פונים לשירותי הרווחה. רק אחוז קטן פונה, הסיבה לכך היא להערכתם העדר תקשורת, כפי שניתן לראות מדברי חלק מהעובדות הסוציאליות:

"הם לא פונים הרבה, נדיר שהם פונים, ייתכן כי הייתה להם חוויה קשה ולא הבינו אותם אז הפסיקו לבוא".

"האתגר העיקרי הוא איך להבין אותם ואיך יבינו אותי. יש מקרה שלא אשכח, היה אבא חירש והבן שלו היה בגן מיוחד. הוא פנה למחלקת הסעות במועצה ולא קיבל מענה כי אף אחד לא הבין אותו. הוא היה יושב אצלי שעות על גבי שעות עד שהצלחתי לאתר קרוב משפחה שיכל לדבר בשיחה וידאו איתי ואיתו. זו הייתה סיטואציה לא נעימה לי בכלל מסיטואציות כאלה".

העדר תקשורת והיכולת להבין את האנשים החירשים ולהעניק להם עזרה וסיוע, יוצרת לא אחת תחושה לא נעימה ומועקה בקרב העובדים הסוציאליים:

"הרגשתי שאני המוגבלת, שאין לי את היכולת להבין אותם. לא ידעתי את השפה שלהם, גם בתקופת הלימודים לא נחשפתי לאנשים עם מוגבלות בכלל ולא למדתי על אנשים חירשים. לא נחשפתי לאוכלוסייה הזו, קשה לי מאוד היה לי חסם, לא הרגשתי שאני עושה את העבודה שלי כמו שצריך".

העובדים הסוציאליים מודעים לקיום בעיות בקרב ההורים החירשים וילדיהם ומתקשים לתת מענה, כפי שניתן לראות בדברי אחת העובדות הסוציאליות:

"לזוג החירשים נולד ילד שומע, אך היה מחסור במענים גם מצד הרווחה, כ לא תמיד יש לנו את האפשרות, לממן עזרה של סמך מקצועי או עזרה בלמודים".

"הילדים האלה נופלים בין הכיסאות, ייתכן ויש עוד מצוקות ואנחנו לא מודעים לה, יש קושי חברתי לא יודעת כמה זה גדול. אנחנו מפסידים, לא מודעים".

כמו כן העובדים הסוציאליים מודעים לפער בין חירשים משכילים לאלה שלא רכשו השכלה, ובין גברים חירשים לנשים חירשות. המשכילים מבין החירשים גברים ונשים, פונים ודורשים מהעובדים הסוציאליים לסייע להם בהשתלבות בעבודה. העובדים הסוציאליים מפנים קבוצה זו שדורשת עבודה, למחלקה השיקום בביטוח הלאומי למרות שהם מודעים לכך שהביטוח הלאומי אינו מציע להם עבודות ההולמות את היכולות שלהם, כפי ניתן לראות מדברי אחד העובדים הסוציאליים:

"הרבה חירשים משכילים, יש להם יכולות והם פונים אלינו לדרוש עבודה. אנחנו לא מכירים את גופי התעסוקה שיכולים להעסיק אותם ומרכזי התחומים אומרים לנו להפנות למחלקת שיקום בביטוח הלאומי".

"התפקידים שמציעים להם בביטוח הלאומי לא מתאימים להם, הם מתאימים לאנשים עם מוגבלויות קשות, ולאנשים החירשים יש להם יכולות".

התערבות המאפיינת את עבודת העובדים הסוציאליים עם האנשים החירשים היא התערבות ברמת הפרט, והקשר הוא רק עם האדם החירש שפונה לבקש את העזרה. העובדים הסוציאליים התקשו לתאר התערבות ברמות אחרות, כגון ברמה קבוצתית, משפחתית קהילתית או ברמת המקרו לשינוי מדיניות המקפחת את החירשים. כמו כן הם אינם פועלים ליישוג האנשים החירשים (Reaching out). לדבריהם, במידה והאדם החירש לא פונה אליהם במשך שנה, התיק שלו ייסגר במחלקה לשירותים חברתיים.

"יש כאלה שחוו חוויה קשה, פנו לרווחה ולא הבינו אותם. מבחינתם לא מבינים אותי, או שהעובדים הסוציאליים, לא מחזירים אחריהם, אלו יש להם כעס. היום אם החירש לא מגיע, לא דורש אז סוגרים את התיק, הוא לא חסר ישע, אין לו עובד סוציאלי שיתקשר אליו שיחזור אחרינו, שישאל מגיע לך סל שיקום, מגיע לך..".

עומס על העובדים הסוציאליים

העובדים הסוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים בדרום, מדווחים על עומס עבודה אשר מקשה עליהם את מילוי תפקידם בצורה משביעת רצון, כמו כן הם מתארים התערבות בקרב משפחות הסובלות מריבוי בעיות ומצוקות לצד העדר של מענים מספקים.

העובדים במועצה האזורית נווה מדבר ואלקסוס, מתמודדים גם עם אתגר הקשור לפיזור הגיאוגרפי הרחב של שיפוט המועצה, הימצאותם של כפרים בלתי מוכרים והעדר תשתיות ביישובים שבאחריותם. כפי שניתן לראות מהציטוטים שלהלן:

"לגבי הרווחה, העומס גדול, בכל המחלקות העומס גדול, התקינה מצומצמת, הבעיות גדולות והמצב הסוציאקונומי של האוכלוסייה קשה. יש הרבה משפחות רב בעייתיות מה שיוצר עומס רב על העובדים הסוציאליים. לפעמים אנחנו צריכים להחליט את מי אנחנו צריכים לבחור את מי אנחנו מזניחים יותר ואת מי מזניחים פחות".

"העובדים הסוציאליים שמטפלים בכפרים, החלוקה לפעמים היא לפי מקבץ ריכוז או מכביש זה לכביש זה השטח שבו מטפל העובד הסוציאלי. לפעמים העובד הסוציאלי צריך להחליט במי הוא מטפל יותר ובמי מטפל פחות, והרבה פעמים החירשים נדחקים לשוליים. הם לא חסרי ישע, הם לא בעלי מוגבלות שכלית או בריאות נפשית או נכות פיזית נראית לעין. עו"ס צריך לבחור לטפל בחסר הישע ולא בחירש, גם אנחנו כרכזי תחום, אז קודם כל חסר הישע. העדיפות לפתוח מועדונית לילדים עם פיגור שכלי כי הם חסרי ישע ולא לחירשים".

אתגר נוסף הניצב מול העובדים הסוציאליים המטפלים באנשים חירשים מהחברה הבדואית, הנו המורכבות החברתית אשר מתבטאת בחווית התלות. החירשים הבדואים בעיני העובדים הסוציאליים, אינם עצמאיים ותלתיים בבני משפחה, בעיקר לצורך תרגום לשפת הסימנים, ליווי בפניה למוסדות המדינה כמו ביטוח לאומי, בריאות ושירותי רווחה. כפי שניתן לראות מדבריו של אחד העובדים הסוציאליים:

"כמובן שהתלות של החירשים היא מאוד גבוהה בקרב החירשים הבדואים יותר מאשר בקרב היהודים. המודעות של ההורים, ההורים המבוגרים פחות מודעים".

תלות זו הנה גם בהתייחס לקצבאות המוסד לביטוח הלאומי, אשר מהוות מקור הכנסה יחידי עבור האנשים החירשים. בנוסף, תלות זו להערכתם אף פוגעת בסיכויי השתלבותם בשוק העבודה בצורה תקנית וחושפת אותם לניצול של מעסקים אשר מעסיקים אותם בצורה לא חוקית. ניתן לראות זאת היטב בדברי אחת העובדות הסוציאליות:

"הם מקבלים קצבת נכות, בערך 3000 ש"ח וזו ההכנסה היחידה שלהם. הם לא מוכנים לעבוד מתוך חשש שזה יפגע בקצבה ויפחית אותה. אני רואה שחלק מהם עובדים בשחור, הקבלנים מצלים אותם ומשלמים להם שכר זעום ופחות משכר מינימום. הם מסכימים לניצול בגלל התלות שלהם בקצבה".

מניתוח הנתונים ניתן לראות שהעובדים הסוציאליים מזהים שהתלות של החירשים יוצרת חוסר אונים בקרבם, חוסר אונים שמועבר מדור לדור ומקטין את סיכויי החירשים להשתקם ואפילו לחלום, כפי שניתן לראות מדברי אחד העובדים:

"זהו חוסר אונים נרכש. יש אנשים שכלל שמתעכבים בפתוח מענים עבורם אנחנו מפספסים אותם, מזה אני חושש".

"אנשים עם חירשות הם... חסרי הזדמנות, יש להם מעט הזדמנויות, אפילו אין להם שאיפות וחלומות, אין להם מודל חיקוי שיגיד הנה אני רוצה להיות כמו זאת... אין להם".

פער בין הדורות

העובדים הסוציאליים מזהים פער בין הדורות של האנשים החירשים. להערכתם דור ההורים המבוגרים הוא פחות מודע לצרכי החירשים ולהזדמנות שיכולות להיות להם. הם מציגים עמדה של חוסר אונים ומשדרים תחושה זו גם לילדיהם, כפי שניתן לראות מדברי אחת העובדות הסוציאליות:

"יש פער בין דור ההורים המבוגרים, אלה שלא למדו כלל ולא עבדו כלל, הם רואים את החירשות כמגבלה וחוסר אונים. לצערי את זה מעבירים לילדיהם ואין להם שאיפות מעצמם ומילדיהם החירשים".

לעומת זאת, העובדים הסוציאליים עושים הבחנה בין דור המבוגרים, שהצליח לרכוש השכלה תיכונית מחוץ לחברה הבדואית לעומת דור שלא רכש השכלה בכלל. הדור הראשון שולט בשפת הסימנים התקנית, יודע קרוא וכתוב בעברית ורמת המודעות בקרבם גבוהה ביחד לילדיהם אשר

למדו במערכת החינוך של החברה הבדואית, סיימו את התיכון ללא שליטה בשפה העברית וללא שליטה בשפת הסימנים התקנית. דור ההורים המבוגרים שלא רכש השכלה, מורכב בעיני העובדים הסוציאליים. הם מתארים דור שאין לו מודעות ברוב תחומי החיים, שלא מודע לזכויות ילדיו ולעיתים פוגעים בהם מחוסר מודעות זו. לעיתים הם אף לא מאפשרים לילדיהם ללמוד או להשתתף בתוכניות בתוך החברה, כפי שניתן לראות בשני הציטוטים שלהלן.

"יש הורים מבוגרים שלמדו בבאר שבע או בכפר סבא, אלו הורים מודעים ומשתפים פעולה אתנו למען ילדיהם ולמען חינוך טוב עבור ילדיהם. הבעיה היא בקרב ההורים שלא היה להם קשר עם העולם החיצוני, הם יותר סגורים, יש להם תפיסות פרימיטיביות, לא מאפשרים לילדים שלהם להתקדם ולהתפתח, קשה עם הורים אלו."

כמו כן העובדים הסוציאליים רואים בהורים המודעים והמשכילים כשותפים בתהליך הטיפול בילד החירש, הם פונים לבקש עזרה, מחפשים עזרה בכוחות עצמם, מוכנים להקריב למען הילד החירש, מטפחים חלומות ושאיפות בקרב ילדיהם, כפי שניתן לראות בציטוט שלהלן:

"אני מכיר הורה חירש, שיש לו שלושה ילדים חירשים. הוא אדם משכיל, למד בבית ספר ניב ועובד לפרנסתו. יש לו שאיפות מילדיו וכאשר ראה שמערכת החינוך בחברה הבדואית לא תגשים את השאיפות שלו ושל ילדיו, הוא עזב את הדרום וכיום הוא גר בכפר קאסם, והילדים שלו לומדים בכפר סבא בבית ספר לחירשים."

פער בין המינים

העובדים הסוציאליים מתארים הבדלים בין גברים חירשים לבין נשים חירשות. לתפיסתם האחרונות מוגבלות יותר בניידות ובעצמאות, בשל הצורך של בני המשפחה לגונן ולהגן עליהן ולא מהמקום של לפגוע בהן. לדבריהם האפשרות שנשים או צעירות חירשות תלמדנה במרכז הארץ היא לא קיימת בהשוואה לבנים, כפי שניתן לראות מדברי אחד העובדים הסוציאליים:

"החברה הבדואית שומרת על הבנות יותר. זה מהמקום לגונן ולא חס וחלילה בכדי לפגוע. אני מכיר ארבעה נערים שנוסעים ברכבת כל יום לחל אביב בכדי ללמוד בשפת הסימנים בכפר סבא. זה לא יכול להיות עבור בנות, החברה לא מרשה, את מכירה את זה."

פער בין המינים גם בא לידי ביטוי בקשרי נישואים בחברה הבדואית. העובדים הסוציאליים מתארים מצב שאישה שומעת יכולה להתחתן עם אדם חירש אבל לא להפך. נשים חירשות סיכוייהן להתחתן רק עם אדם חירש או כאישה שנייה או שלישית, או שתישאר רווקה, כפי שניתן לראות מדברי אחת העובדות הסוציאליות:

"להיות אישה חירשת זה מורכב. מצד אחד קשה לה להיות עצמאית, סיכוייה להתחתן עם אדם שומע הם אפסיים. הסיכוי היחיד הוא עם אדם חירש או כאישה שנייה או שלישית. יש הרבה רווקות חירשות ומצבן גרוע והמעמד שלהן נמוך כי התבגרו ולא התחתנו."

"גבר חירש בד"כ נשוי לאישה שומעת בכדי שתנהל את משפחה ותתנהל מול גורמי חוץ ותדאג לילדים"

רוב אוכלוסיית הפונים למחלקות לשירותים חברתיים בחברה הבדואית, הם אנשים החיים בעוני, ועיקר הפניות הן לבקשת סיוע חומרי. העובדים הסוציאליים מתארים עוני קשה יותר בקרב האנשים החירשים, הם רואים בהם כנפגעים יותר בשל היותם עניים ובמיוחד אלה הגרים בכפרים הבלתי מוכרים. להיות בדואי חירש ולגור בכפר בלתי מוכר זה משימה בלתי אפשרית בעיני העובדים הסוציאליים:

"לחירשים החיים בכפר בלתי מוכר אין להם את היכולת לרכוש רכב. אפילו לשלם עבור שיעורי נהיגה, אין תחבורה ציבורית ואין תשתיות. לבוא לרווחה זו משימה מאוד קשה עבורם, הם משלמים הרבה עבור הנסיעות מהמעט שמקבלים מהביטוח הלאומי".

"החירשים בחברה הבדואית חיים בחצר האחורית של החברה הבדואית שהיא בחצר האחורית של המדינה, המצב מאוד מורכב והעוני קשה מאוד".

העובדים מתארים גם מצבים של ניצול הילדים החירשים ע"י ההורים העניים השומעים. קצבת הילד הנכה נחשבת להכנסה של המשפחה ומיועדת לפרנסת המשפחה, כמו כן הם מתארים מצב של גביית "פרוטקשן" מנותני שירות לילדיהם כפי שניתן לראות מציטוט שלהלן:

"מה אני אגיד לך, העוני דוחף אנשים לעשות דברים נוראים. אני מכיר הורים שגובים "ח'אוה" (פרוטקשן) מחברת ההסעות שמסיעה את הילד לגן שיקומי בבאר שבע. כאשר בעל ההסעה סירב לשלם, האב הפסיק לשלוח את הילד לגן. נאלצנו להתערב ולא הצלחנו".

"גם במערכת החינוך העניין מורכב. ההחלטה איזה מורה תלמד לפעמים היא לא בידי המנהל ולא בשל כישוריה, אלא בהחלטת המשפחה המורחבת שבית הספר ממוקם על אדמתו. כולם מתכופפים, כולם מנצלים את מצוקת החירשים, הילדים משלמים את המחיר".

עמדת החברה בעיני העובדים הסוציאליים

חלק מהעובדים הסוציאליים מתארים עמדות שליליות של החברה הבדואית כלפי האנשים החירשים, חוסר תקווה ופסימיות כפי שניתן לראות מדברי אחת העובדות הסוציאליות:

"אין עמדה, בשבילם חירש נולד חירש ונשאר ככה. אם הוא בריא בגיל 21 ממתנים אותו לחירשת, מביאים ילדים חירשים וככה. אני לא חושבת שמסתכלים עליהם כאנשים בעלי מעמד, הם מאוחרי הקלעים לא רואים אותם".

מניתוח הראיונות של העובדים הסוציאליים ניתן לראות שהאנשים החירשים אינם מאוגדים, אין מסגרות עבורם ולכן לא נראים במרחב הציבורי, החברה הבדואית לא חושבת עליהם והם לא בתודעה החברתית:

"כל יום שישי יש תפילה ודרישת יום שישי. תראי לי מסגד אחד שיש בו מתורגמן לשפת הסימנים? אני בטוח שאין, כי לא רואים את החירשים ולכן לא חושבים עליהם בכלל".

העמדות השליליות נובעות בעיקר מבורות ומדעות קדומות כלפי האנשים החירשים, לדבריהם ההשלכות יוצרות מנגנון של הפחדה ופחד מהאנשים החירשים. הם מביאים עדויות של אנשים שפחדו מאנשים חירשים, ילדים קטנים בבתי הספר שמפחדים:

"אחת המורות התלוננה למנהל ותיארה את הילדים החירשים כילדים מפחידים אשר מפחידים את בני כיתתה ולכן היא מבקשת מהמנהל להעביר את הכיתה של החירשים למקום רחוק מהכיתות הרגילות. זה הזוי בעיני, אני עובד עם אנשים חירשים והם בכלל לא אלימים".

הפרדת רשויות

אתגר נוסף שמתמודדים אתו העובדים הסוציאליים הוא ההפרדה בין הרשויות המקומיות. יש רשויות שיש בהן ריכוז גבוהה של חירשים לעומת רשויות אחרות בהן הריכוז נמוך. יש רשויות שיש להן תקציבים ויש שלא. כמו כן הם מתארים מלחמות אגו בין הרשויות דבר שפוגע בהענקת מענים טיפוליים הולמים לאוכלוסיית החירשים, כפי שניתן לראות בציטוט שלהן:

"יש מחלקות שלא משתפות פעולה כי רוצים שהתוכנית תפעל אצלם ותחת השם שלהם. מי שמשלם את המחיר זה החירשים. אנחנו אפשרנו השתתפות של שתי נשים חירשות שבכלל לא שייכות לרשות שלנו, אם ראש הרשות היה יודע היה נזף בי".

"על מנת לעזור לחירשים צריך שיתוף פעולה בין כל הרשויות, בין כל המחלקות לשירותים חברתיים ולא משנה מי יוביל, אבל במציאות גם תכנית יפה יכולה ליפול, רק בשל מלחמות אגו".

ביטויי ההפרדה בעיני העובדים הסוציאליים יוצרים בלבול בקרב האנשים החירשים, שלעיתים אינם יודעים לאיזה רשות הם שייכים. הם מתארים תמונה של אדם חירש מבלבל בין הרשויות מתוסכל ולעיתים מפסיק להגיע למחלקות לשירותים חברתיים:

"הוא הגיע לכסייפה, במחלקה לא קיבלו אותו ואמרו שהוא שייך לאלקסום. הגיע לעובדת באלקסום ואז שאלה איפה אתה גר, אז אמר בכסייפה, לכן אמרה לו אתה לא שייך אלינו. מסתבר שהוא גר בפזורה של כסייפה ולכן הוא שייך למועצה אזורית אלקסום. לרוב הם מתייאשים והחווייה היא שלא עוזרים להם".

העובדים הסוציאליים מתארים עוד אתגר פנים מחלקתי שמתבטא בשינוי אזורים שבתחום אחריות העובד הסוציאלי, שינויים הנובעים מתחלופה של העובדים הסוציאליים. כמו כן לא בכל המחלקות לשירותים חברתיים יש רכזי מוגבלויות, והטיפול באנשים החירשים הוא כחלק מהעבודה הכללית של העובדים הסוציאליים:

"עד שאני מצליחה להכיר את האזור ואת האנשים מחליפים לי את האזור. אחת העובדות הסוציאליות עזבה והמנהל החליט שאני אקח את האזור שלה. בעיני זה בעיתי. חשוב שהעובדת הסוציאלית תישאר כל הזמן באזור שלה. התחלופה והשינוי פוגעים בעבודה שלנו ופוגעים באוכלוסייה שאנו מטפלים בה".

"אצלנו אין רכז מוגבלויות, כל עובד סוציאלי מטפל בכל האוכלוסייה שבאזור שלו: חסרי ישע, זקנים, חירשים, הכל. להערכתנו צריך יחידה בפני עצמה שתטפל בכל החירשים".

”יש לי חלום שיהיה מרכז גדול למען האדם החירש, שבו יהיו מיטב העובדים הסוציאליים שיעניקו טיפול כוללני לאוכלוסיית החירשים”.

בעיני העובדים הסוציאליים ההפרדה בין המשרדים השונים פוגעת באנשים החירשים ובאיכות השירות המוענק להם. הם מתארים שיח סמוי שדוחף אותם להתערבות רק בתחום הרווחה ולא בתחומים אחרים כמו החינוך. העובדים הסוציאליים מתארים מצב מורכב של מערכת החינוך שבה לומדים ילדים חירשים. הם אף נחשפו גם לסיפורים קשים מצד ההורים המודעים למצב, אשר אינם מרוצים מהישגי ילדיהם ומרמת הלימודים במערכת החינוך בחברה הבדואית.

העובדים הסוציאליים מתערבים רק ברמת הפרט של האדם החירש ולא בקרב המערכות השונות שהוא נמצא בהן, כפי שניתן לראות מדברי אחד העובדים הסוציאליים :

”אמרו לי במפורש, אתה עובד סוציאלי ותתעסק בעבודה סוציאלית. החינוך לא שלך ואין לך מה לעשות, הרגשתי מאוים. שיניתי גישה ועבדתי עם האמא שהיא תעשה את השינוי במערכת החינוך, אבל גם אותה נפנפו ואמרו לה אם לא טוב לך תעביר את הילד לבית ספר אחר”.

”כתבתי הרבה מכתבים למשרד החינוך. הייתה קייטנה פתוחה אך לא קבלו את הילדים החרשים. האמא עובדת ופנתה אלי בכדי שיקבלו את בנה, ונדהמתי לגלות שלא מוכנים לקבל את הילד. למראית עין יש קייטנה ובפועל אין כלום, כתבתי מכתבים למשרד החינוך, למועצה וכלום לא קרה”.

אתגרי יישום תכנית "הקול השקט"

תוכנית ה"קול השקט" כוללת בתוכה פעילויות מגוונות וחשובות, ואנו תקווה שאמנם יושמו בשטח לטובת כל הצרכים שמוקדו. יחד עם זאת, ולא בסתירה לכל מה שכן הופעל, ולמידע הרב שבכל זאת נאסף ופורט לעיל, חשוב לנו למקד גם את האתגרים בהם התמודדו מפעילי התוכנית בשטח, במיוחד בתקופה של מגפה עולמית.

מגפת הקורונה ומצב בטחוני

התוכנית החלה את פעילותה בסמוך להתפרצות מגפת הקורונה, דבר אשר פגע ברצף של התוכניות בשל סגר שהוטל על המדינה, בידוד של חלק מהמשתתפות או מחלה. כמו כן אזור הדרום חשוף לירי רקטות מרצועת עזה, כך שבעת הסלמה ביטחונית ישנה השבתה של מערכת החינוך, דבר שהקשה על האימהות להשתתף בזמן ובאופן רציף בתוכניות השונות.

כוח אדם

לצערנו היתה תחלופה גבוהה מאוד של הרכזות של התוכנית. במהלך השנה הראשונה התחלפו ארבע רכזים/ות והיה קושי רב לגייס רכזת חדשה לתוכנית. יתכן והדבר נובע ממחסור באנשי צוות מתאימים בחברה – ידע בערבית, בשפת סימנים, במיומנויות ריכוז/הפעלה וכדומה. לא מן הנמנע, שמתן ליווי מקצועי לרכזת עתידית, תוך כדי עבודתה – עשוי לתרום להתמקצעות כמו גם לשרידות בתפקיד חשוב זה.

יש לציין כי לאור המחסור בריכוז התוכנית על ידי דמות בשטח, נאלצו מנהלות התוכנית מטעם גוינט ישראל ומשרד הרווחה למלא פונקציה זו.

מיקום פיזי

מועדון "הקול השקט" נמצא במרכז אזור התעשייה של הכפר חורה, אזור אשר מאויש בעסקים ובבתי מלאכה של גברים ועובדים בהם גברים בלבד. הדבר יצר תחושה של אי נוחיות, חוסר פרטיות והרגשה כללית של אי נוחות בעיקר עבור הנשים. משתתפות המחקר דיווחו שחלק מהמשפחות לא הרשו לבנותיהן להשתתף בפעילויות השונות בגלל מיקום המועדון. הן השוו כל הזמן את המועדון שלהן לזה שבבאר שבע, והעדיפו שהפעילות של "הקול השקט" תופעל במסגרת מועדון החירשים שם. המקום נגיש מבחינה תחבורתית, ניטרלי ולא מזוהה עם שבת כלשהו.

סיכום והמלצות

הממצאים אשר מפורטים במחקר הערכה זה, מחזקים מאוד את חשיבות תוכנית ה"קול השקט" על מרכיביו השונים. על בסיסם, יסוכמו עיקרי הממצאים ויפורטו המלצות יישומיות להמשך:

ניידות

מהממצאים המפורטים לעיל, ניתן לראות שנושא הניידות הוא מרכיב חשוב לעצמאותן ויכולתן של הנשים החירשות להיות פעילות, כמו גם להשגת זכויותיהן בחברה הבדואית ומחוצה לה. רוב משתתפות "הקול השקט" הן נשים שהעידו על עצמן כעצמאיות וחופשיות, בזכות יכולתן לנוע בחופשיות ולמרביתן אף יש רישיון נהיגה ורכב. בנוסף, ניתן להבין מתוך הראיונות, שיש משתתפות חירשות רבות נוספות שרוצות להשתתף בפעילויות השונות, אבל הניידות מהווה חסם בפניהן. יחד עם זאת, הן ציינו כי במידה ותאורגן הסעה מרוכזת למוקדי הפעילויות, מספר הנשים אשר תוכלנה לקחת חלק בהן יגדל בצורה משמעותית.

אולם חשוב לנו להדגיש כי משתתפות המחקר הדגישו חסם חברתי נוסף, מעבר למפורט לעיל, המתייחס ליחסים בתוך המשפחה. לדבריהן, לחלקן חוסר ההסכמה של ההורים או של הבעל ליציאתן מביתן, אינה מאפשרת להן השתתפות בתוכניות השונות, למרות רצונן העז.

אם כך, על מנת לנסות להתמודד עם חסמים אלו מומלץ בזאת:

1. להפעיל מערך של הסעה למועדון, עבור הנשים הלא ניידות.
2. לפתח התערבות מקצועית משפחתית מערכתית, כחלק מהפעלת התוכניות בשטח, על מנת להשיג את הסכמת ההורים להשתלבות הנשים בתוכניות השונות.

תקשורת

ממצא נוסף שעלה בצורה חזקה הנו העדר תקשורת ראויה בין הנשים החרשות לבין סביבתן. הן ציינו קושי זה מול הקהילה וכן מול נותני שרות בשירותים שונים, כגון שירותי רווחה, בריאות, דת ועוד. הסיבה לכך להערכתן הינה, מחסור בשירותי תרגום מקצועיים לשפת הסימנים והעדר יכולת הקהילה השומעת להבין אותן. מצב זה, יוצר תחושה של ריחוק, בדידות, דעות קדומות ועמדות שליליות כלפי האוכלוסייה החירשת. לתחושתן, הנגשת השירותים השונים ע"י תרגום לשפת הסימנים עשויה לקרב ולשנות עמדות. להזכירכם כי מדובר באוכלוסייה המונה כ- 2% מכלל התושבים הבדואים בנגב, דיינו כ- 5000 אנשים חירשים ולהם רק מתורגמן פעיל אחד.

יש לציין כי ממצאים דומים ותומכים נמצאו אף בראיונות שבוצעו עם אנשי המקצוע – פסיכולוגים ועובדים סוציאליים כאחד. גם הם מודעים לבעיות התקשורת ומתמודדים בעצמם עם חסמים אלו בעבודתם עם האוכלוסייה.

לאור זאת, מומלץ בזאת:

1. פתיחת קורסי שפת סימנים בסיסיים ומתקדמים לנותני שירות בשירותים השונים בקהילה, וחיובם להשתתף בהם.
2. הכשרת מתורגמנים מקצועיים לשפת הסימנים. עדיף אנשים מתוך הקהילה אשר דוברים גם ערבית.

3. פתוח תוכנית ייחודית להעלאת המודעות של נותני השירותים, הקהילה והאנשים החרשים כאחד, לחשיבות השימוש בשירותי תרגום מקצועיים במצבי חיים שונים ומגוונים.
4. פתוח תוכניות השתלמות לאנשי מקצוע בו ירחשו ידע אודות מאפייני האוכלוסייה וירכשו מיומנויות התערבות מקצועיות מותאמות לצרכיהם.
5. העלאת המודעות של החרשים לקיומו של סל התקשרות.

לימודים והתפתחות

המרוואינות הביעו רצון עז ללמוד, להתפתח ו"להגדיל ראש", באמצעות לימודים מקצועיים, עסקיים ואקדמיים. לתחושתן, הדבר יכול לסייע להן להשתלב בשוק העבודה וגם בשינוי העמדות החברתיות כלפי אוכלוסיית החרשים. אחד החסמים הוא כמובן בעיית התקשורת במהלך הלימודים או העבודה.

אם כן, מומלץ בזאת:

1. יצירת שיתוף פעולה עם מחלקת השיקום של המוסד לבטוח לאומי, לצורך בניית תוכניות לימוד ו/או שיקום מקצועי מותאם עבור אוכלוסייה ייחודית זו.
2. הכשרת מתורגמנים חינוכיים אשר יוכלו לסייע לנשים אשר יצאו ללימודים ו/או עבודה, בהבנת חומר הלימוד.
3. עד הכשרת כוח אדם זה, ניתן יהיה להעסיק מתורגמנים מקצועיים – בתקשורת מרחוק.

השתלבות בחברה

נושא האקטואליה והחשיפה למה שקורה בעולם, חשוב למשתתפות המחקר ולדבריהן יסייע להן לדעת מה קורה סביבן ויתרום להשתלבות טובה יותר בחברה. המרוואינות נחשפו לפעילות עשירה בקרב אנשים חירשים ערבים בצפון הארץ ובמרכז, והדגישו את ההבדל בין הקיים שם בהשוואה לקיים בדרום הארץ ובקרב החברה הבדואית בכפרים הבלתי מוכרים.

הפעילות וההשתתפות במועדון החירשים בנגב, אפשרה תחושה של סיפוק, אושר, אתגרת, רגע של אוורור וביחד. ה"ביחד" חשוב להן כתמיכה וככוח אשר עשוי להתעצם, לצורך השגת זכויותיהן ושיפור מעמדן בחברה. הן העלו צורך ברכישת מיומנויות של סגור עצמי, ולתחושתן המועדון יכול לתת להן כלים לאקטיביזם חברתי ויכול לחבר אותן לתקשורת וליצירת ערוצי תקשורת ייחודיים עבורם.

לאור זאת, מומלץ בזאת:

1. לפתוח מועדון חברתי מונגש גם עבור הנשים החרשות, מבחינת הסביבה והנגישות התחבורתית.
2. להעסיק איש/ת מקצוע במועדון החברתי, אשר יעסוק בגיוס משתתפים, מתן מענה אקוטי לקשיים אישיים ופתוח תוכניות חברתיות/קהילתיות עבור האוכלוסייה, על מנת לתת מענה גם לצרכים ולמשאלות שפוטרו לעיל.
3. מומלץ בחום, להיעזר בניסיון רב השנים של הנהלת אגודת החרשים בישראל (אח"א), בתהליך בניית והפעלת המועדון – יחד עם ומען האוכלוסייה החרשת.

ביבליוגרפיה

- אלאסד-אלהוזייל, נ. (2012). המשמעות הכפולה של ההגנה בחיי שלשה דורות של נשים בדואיות. סוגיות חברתיות בישראל: כתב עת לנושאי חברה, (15), 58-86.
- אלקרינאוי, ע. וסלונים-נבו, ו. (2009). תפיסת הילד החריג במשפחה הבדואית והשפעתה על דימויה ותפקודה של היחידה המשפחתית. קרן שלם.
- אלקרינאוי, ע. וסלונים-נבו, ו. (2005). נשואים פוליגמיים ומונוגמיים: השפעתם על מצבן הנפשי החברתי של נשים בדואיות-ערביות. בתוך: ר. לב ויזל, ג. צוויקל, ונ. ברק, (עורכות). "שמרי נפש"ד: בריאות נפשית בקרב נשים בישראל. (עמ': 149-168). באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון.
- ביסטרוב, י. וסופר, א. (2007). ישראל 2007-2020. על דמוגרפיה וצפיפות. חיפה: קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה.
- בן דוד, י. (2004). הבדואים בישראל – היבטים חברתיים וקרקעיים. ירושלים: המכון לחקר מדיניות קרקעות ומכון ירושלים.
- לוינגר, מ. (2011). קהילת החירשים – היש לה גם עתיד. ביטחון סוציאלי, 87, 143-168.
- ליבליד, ע. זילבר, ת. ותובל-משיח, ר. (1995). מחפשים ומוצאים: הכללה והבחנה בסיפורי חיים. פסיכולוגיה. ה' (1). 84-95.
- סלע, י. וויזל, א. (1992). קהילת החירשים בישראל. ירושלים: משרד העבודה והרווחה, בטל"א והגיוינט בישראל.
- צבר-בן יהושע, נ' (2001). מסורות וזרמים במחקר האיכותי. תל אביב: דביר.
- שטרסברג, נ. דניז, נ. וזיו, ע. (2008). ילדים עם צרכים מיוחדים באוכלוסייה הבדואית בנגב: מאפיינים, דפוסי שימוש בשירותים והשלכות הטיפול בהם על האימהות. ירושלים: הוצאת מאירס, גיוינט, מכון ברוקדייל.
- שקדי, א' (2003). מילים המנסות לגעת. תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל-אביב.

Allasad Alhuzail, N. (2014). The meaning of "blessing" in the lives of three generations of Bedouin women. *Affilia, Journal of Women & Social Work*, 29(1), 30-42.

Allasad Alhuzail, N., & Levinger, M. (2018). "Perpetual silence, not silence for moments": Deafness as perceived by hearing mothers of Deaf Bedouin children. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 35(4), 377-389.

Allasad Alhuzail, N., & Levinger, M. (2018b). "The sotra framework": The education system as perceived by the hearing mothers of Deaf Bedouin children. *Volta Review*, 118(1-2). 60-87.

Allasad Alhuzail, N., & Levinger, M. (2019). Society as a barrier rather than a resource for women - Bedouin mothers of children with hearing loss describe their plight, *International Journal of Disability, Development and Education*, doi:10.1080/1034912X.2019.1681378

- AL-Krenawi, A., Graham, G. R., Maimon, I., Hallaq, E., & Merrick, L. (2013). Parenting a child with intellectual disability in Bedouin families. In J. Merrick, A. AL-Krenawi & S. Elbedour (Eds.), *Bedouin health perspectives from Israel* (pp. 219-230). New York: Nova Science Publishers , Inc.
- Al-Krenawi, A., & Lightman, E. S. (2000). Learning achievement, social adjustment, and family conflict among Bedouin-Arab children from polygamous and monogamous families. *Journal of Social Psychology, 140*(3), 345-355. DOI:<http://dx.doi.org/10.1080/00224540009600475>
- Ajaj, I. A. (2016). A comparative look at perceptions of physical and mental accessibility as a means to integrate people with disabilities into Bedouin society in the Negev. *Forum Oświatowe, 28*(1), ... Retrieved from <http://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/423>
- Calderon, R., & Greenberg, M. (1999). Stress and coping in hearing mothers of children with hearing loss: Factors affecting mother and child adjustment. *American Annals of the Deaf, 144*(1), 7-18 . DOI: [10.1353/aad.2012.0153](https://doi.org/10.1353/aad.2012.0153)
- Calderon, R. (2000). Parental involvement in deaf children's education programs as a predictor of child's language, early reading, and social emotional development. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 5*(2), 140-155. doi: 10.1/093deafed/5.2.140
- Cavallo, S., Feldman, D. E., Swaine, B., & Meshefedjian, G. (2009). Is parental coping associated with the level of function in children with physical disabilities? *Child: Care, Health and Development, 35*(1), 33-40 . DOI: 10.1111/j.1365-2214.2008.00884.x
- Christiansen, J. B., & Leigh, I. W. (2005). *Cochlear implants in children: Ethics and choices*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design*. Newbury Park, CA: Sage.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (Eds.). (1994) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dromi, E., & Ingber, S. (1999). Israeli mothers' expectations from early intervention with their preschool deaf children. *Journal od Deaf Studies and Deaf Education, 4*(1), 50-68 . DOI: <https://doi.org/10.1093/deafed/4.1.50>
- Duvdevany, I., & Abboud, S. (2003). Stress, social support and well-being of Arab mother of children with intellectual disability who are served by welfare

- services in northern Israel. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4-5), 264-272 . DOI: 10.1046/j.1365-2788.2003.00488.x
- Emerson, R.M., Fretz, R.I., & Show, L.L. (1995). *Writing ethnographic field-notes*. Chicago: The University of Chicago.
- Evans, J. (1995). Conversation at home: A case study of young deaf child's experiences in a family in which all others can hear. *American Annals of the Deaf*, 140(4), 324-332 . DOI: [10.1353/aad.2012.0367](https://doi.org/10.1353/aad.2012.0367)
- Feher-Prout, T. (1996). Stress and coping in families with deaf children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 1(3), 155-166 . DOI:<https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.deafed.a014291>
- Galil, A., Carmel, S., Lubetzky, H., Vered, S., & Heiman, N. (2001). Compliance with home rehabilitation therapy by parents of children with disabilities in Jews and Bedouin in Israel. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 43(4), 261-268 . DOI: 10.1111/j.1469-8749.2001.tb00200.x
- Green, S., Davis, C., Karshmer, E., Marsh, P., & Straight, B. (2005). Living stigma: The impact of labeling, stereotyping, separation, status Loss, and discrimination in the lives of individuals with disabilities and their families. *Sociological Inquiry*, 75(2), 197–215 . DOI: 10.1111/j.1475-682X.2005.00119.x
- Gregory, S., Bishop, J., & Shelton, L. (1995). *Deaf young people and their families: Developing understanding*. New York NY: Cambridge University Press.
- Hassall, R., Rose, J., & McDonald, J. (2005). Parenting stress in mothers of children with an intellectual disability: The effects of parental cognitions in relation to child characteristics and family support. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(6), 405–418 .DOI: 10.1111/j.1365-2788.2005.00673.x
- Hintermair, M. (2000). Hearing impairment, social networks and coping: The need for families with hearing-impaired children to relate to other parents and to hearing-impaired adults. *American Annals of the Deaf*, 145(1), 41-53 . DOI: [10.1353/aad.2012.0244](https://doi.org/10.1353/aad.2012.0244)
- Hintermair, M. (2006). Parental resources, parental stress, and socioemotional development of deaf and hard of hearing children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 11(4), 493-513 . DOI:<https://doi.org/10.1093/deafed/en1005>
- Hyde, M., Punch, R., & Komesaroff, L. (2010). Coming to a decision about cochlear implantation: Parents making choices for their Deaf children.

- Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 15(2), 162-178 .
DOI:<https://doi.org/10.1093/deafed/enq004>
- Jackson, C. W., Traub, R. J., & Turnbull, A. P. (2008). Parents' experiences with childhood deafness: Implications for family-centered services. *Communication Disorders Quarterly*, 29(3), 82-98 .
DOI:<https://doi.org/10.1093/deafed/enq004>
- Jackson, C. W., & Turnbull, A. (2004). Impact of deafness on family life: A review of the literature. *Topics in Early Childhood Special Education*, 24(1), 15-29 .
DOI:10.1177/02711214040240010201.
- Jackson, C. W., Wegner, J. R., & Turnbull, A. P. (2010). Family quality of life following early identification of deafness. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 41(2), 194-205 . DOI:10.1044/0161-1461(2009/07-0093)
- Jones, E. G., Strom, R., & Daniels, S. (1989). Evaluating the success of deaf parents. *American Annals of the Deaf*, 134(5), 312-316, doi: [10.1353/aad.2012.0511](https://doi.org/10.1353/aad.2012.0511)
- Johnston, T. A. (2004). W(h)ither the deaf community? Population, genetics, and the future of Australian sign language. *American Annals of the Deaf*, 148(5), 358-375.
- Kisch, S. (2007). Disablement, gender and deafhood among the negev arab-bedouin. *Disability Studies Quarterly*, 27(4), 1-22 .
DOI: <http://dx.doi.org/10.18061/dsq.v27i4.45>
- Kisch, S. (2012). *Deafness among the Negev Bedouin: an interdisciplinary dialogue on deafness, marginality and context*. Ph.D thesis, Amsterdam Institute for Social Science Research Amsterdam .
- Kurtzer-White, E., & Luterman, D. (2003). Families and children with hearing loss: Grief and coping. *Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 9(4), 232-235 . DOI: 10.1002/mrdd.10085
- Ladd, P. (2003). *Understanding deaf culture: In search of deafhood*. Paddy Ladd, Multilingual Matters: Clevedon.
- Lederberg, A. R., & Golbach, T. (2002). Parenting stress and social support in hearing mother of deaf and hearing children: A longitudinal study. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 7(4), 330-345 .
DOI:<https://doi.org/10.1093/deafed/7.4.330>
- LeCompte, M.D. & Preissle, J. (1994). Qualitative research: What it is, what it isn't, and how it's done. In B. Thompson (Ed.), *Advances in social science*

- methodology* (vol. 3) (pp. 41-163). Greenwich, CT: JAI Press.
- Levinger, M. & Allasad Alhuzail, N. (2018). Bedouin hearing parents of children with hearing loss: Stress, coping, and quality of life. *American Annals of the Deaf*, 163(3), 328-355. [10.1353/aad.2018.0022](https://doi.org/10.1353/aad.2018.0022)
- Levinger, M., & Orlev, L. (2008). What deaf parents “hear.” *Journal of International Social Research*, 1(4), 413-430.
- Levinger, M., & Ronen, T. (2010). The link between self-esteem, differentiation, and spousal intimacy in deaf and hearing adults. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 9(1), 27-52.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lubetzky, H., Shvarts, S., Merrick, J., Vardi, G., & Galil, A. (2004). The use of developmental rehabilitation services. Comparison between Bedouins and Jews in the south of Israel. *Scientific World Journal*, 15(4), 186-192 . DOI: <http://dx.doi.org/10.1100/tsw.2004.18>
- Luckner, J. L., & Velaski, A. (2004). Healthy families of children who are deaf. *American Annals of the Deaf*, 149(4), 324-335 . DOI: [10.1353/aad.2005.0003](https://doi.org/10.1353/aad.2005.0003)
- Manchaiah, V. C., & Stephens, D. (2013). Perspectives on defining ‘hearing loss’ and its consequences *Hearing, Balance and Communication*, 11(1), 6–16 . DOI: <http://dx.doi.org/10.3109/21695717.2012.756624>
- Manor-Binyamini, I. (2007). Special education in the bedouin community in Israel’s negev region. *International Journal of Special Education*. 22(2), 109-118 .
- Manor-Binyamini, I. (2011). Mothers of children with developmental disorders in the Bedouin community in Israel: Family functioning, caregiver burden, and coping abilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(5), 601-617 . DOI: 10.1007/s10803-010-1080-1
- Marshall, C. & Rossman, G. B. (1989). *Designing qualitative research*. Newbury Park, CA: Sage.
- McCubbin, H. I., McCubbin, M. A., Patterson, J. M., Cauble, A. E., Wilson, L. R., & Warwick, W. (1983). CHIP - Coping health inventory for parents: An assessment of parental coping patterns in the care of the chronically ill child. *Journal of Marriage and the Family*, 45(2), 359-370 . DOI: 10.2307/351514
- Meadow-Orlans, K. P., Mertens, D. M., & Sass-Lehrer, M. D. (2003). *Parents and*

- their deaf children the early years*. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Meir, A. (1997). *As nomadism ends: The israeli bedouin of the negev* New York: Westview Press.
- Miller, W. L., & Crabtree, B. F. (1992). Primary care research: A multimethod typology and qualitative road map. In B. F. Crabtree & W. L. Miller (Eds.), *Doing qualitative research* (pp. 3-28). Newbury Park, CA: Sage.
- Morad, M., Morad, T., Kandel, I., & Merrick, J. (2004). Attitudes of Bedouin and Jewish physicians towards the medical care for persons with intellectual disability in the Bedouin Negev community. A pilot study. *Scientific World Journal*, 13(4), 649-654 . DOI:<http://dx.doi.org/10.1100/tsw.2004.125>
- Morton, D. D. (2000). Beyond parent education: The impact of extended family dynamics in deaf education. *American Annals of the Deaf*, 145(4), 359-365 . DOI: [10.1353/aad.2012.0069](http://dx.doi.org/10.1353/aad.2012.0069)
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ngui, E. M., & Flores, G. (2006). Satisfaction with care and ease of using health care services among parents of children with special health care needs: The roles of race/ethnicity, insurance, language, and adequacy of family centered care. *Pediatrics*, 117(4), 1184-1196 . DOI: [10.1542/peds.2005-1088](http://dx.doi.org/10.1542/peds.2005-1088)
- Nikolarazi, M., & Makri, M. (2004/2005). Deaf and hearing individuals' beliefs about the capabilities of deaf people. *American Annals of the Deaf*, 149(5), 404-414 . DOI: [10.1353/aad.2005.0015](http://dx.doi.org/10.1353/aad.2005.0015)
- Padgett, D. (1998). *Qualitative methods in social work research: Challenges and rewards*. Thousand Oaks, CA: Sage Publishing.
- Patton, M. Q. (1980). *Qualitative evaluation methods*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research evaluation methods* (3th ed.). Beverly Hills, CA: Sage
- Pipp - Siegel, S., Sedey, A. L., & Yoshinaga-Itano, C. (2002). Predictors of parental stress in mothers of young children with hearing loss. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 7(1), 1-17 . DOI:<https://doi.org/10.1093/deafed/7.1.1>
- Plotkin, R. M., Brice, P. J., & Reesman, J. H. (2013). It is not just stress: Parent personality in raising a deaf child. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 19(3), 347-357 . DOI:<https://doi.org/10.1093/deafed/ent057>

- Quitner, A. L., Barker, D. H., Cruz, I., Snell, C., Grimley, M. E., Botteri, M., & Team, C. I. (2010). Parenting stress among parents of deaf and hearing children: Associations with language delay and behavior problem. *Parenting: Science and Practice, 10*(2), 136-155 .
DOI:<http://dx.doi.org/10.1080/15295190903212851>
- Reiter, S., Mari, S., & Rosenberg, Y. (1986). Parental attitudes toward the developmentally disabled among Arab community in Israel: A cross cultural study. *International Journal of Rehabilitation Research, 9*(4), 355-362
- Rosen, R. S. (2008). Descriptions of the American deaf community, 1830–2000: epistemic foundations. *Disability & Society, 23*(2), 129–140.
- Saetermoe, C. L., Scattone, D., & Kim, K. H. (2001). Ethnicity and the stigma of disabilities. *Psychology & Health, 6*(6), 699-713 .
DOI:<http://dx.doi.org/10.1080/08870440108405868>
- Senghas, R. J., & Monaghan, L. (2002). Signs of their times: Deaf communities and the culture of language. *Annual Review of Anthropology, 31*, 69-97.
- Skelton, T., & Valentine, G. (2003). ‘It feels like being Deaf is normal’: an exploration into the complexities of defining D/deafness and young D/deaf people’s identities. *The Canadian Geographer / Le Géographe canadien, 47*(4), 451-466 . DOI: 10.1111/j.0008-3658.2003.00035.x
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Tattersall, H., & Young, A. (2006). Deaf children identified through newborn hearing screening :parents' experiences of the diagnostic process. *Child: Care, Health and Development, 32*(1), 33-45 . DOI: 10.1111/j.1365-2214.2006.00596.x
- Tesch, R. (1990). *Qualitative research: Analysis types and software tools*. New York: The Falmer Press.
- Tutty, L. M., Rothery, M. A., & Grinnell, R. M. (1996). *Qualitative research for social workers*. Boston: Allyn and Bacon.
- Van Driessche, A., Jotheeswaran, A. T., Murthy, G. V., Pilot, E., Sagar, J., Pant, H., . . . Dpk, B. (2014). Psychological well-being of parents and family caregivers of children with hearing impairment in south India: influence of behavioural problems in children and social support. *International Review of Psychiatry, 26*(4), 500-507 .
DOI:<http://dx.doi.org/10.3109/09540261.2014.926865>

- Weiss, R. S. (1994). *Learning from strangers: The art and method of qualitative interview studies*. New York: The Free Press.
- Westbrok, M. T., Legge, V., & Pennay, M. (1993). Attitudes toward disabilities in a multicultural society. *Social science & Medicine*, 36(5), 615-623 .
DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536\(93\)90058-C](http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536(93)90058-C)
- Young, A., & Tattersall, H. (2005). Parents' of deaf children evaluative accounts of process and practice of universal newborn hearing screening. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10(2), 134-145 .
DOI: <https://doi.org/10.1093/deafed/eni014>
- Zaidman-Zait, A. (2007). Parenting a child with a cochlear implant: A critical incident study. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 12(2), 221-241 .
DOI: <https://doi.org/10.1093/deafed/enl032>
- Zaidman-Zait, A., Most, T., Tarrasch, R., Haddad-eid, E., & Brand, D. (2016). The impact of childhood hearing loss on the family: Mothers' and fathers' stress and coping resources. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 21(1), 23-33 . DOI: <https://doi.org/10.1093/deafed/env038>